

Πανεπιστήμιο Κρήτης

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ: ΓΝΩΣΗ ΑΞΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΖΕΔΑΚΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΤΕΓΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

«Η έννοια της συμπάθειας στους Στωικούς και η έννοια του οίκτου στον Α.
Schopenhauer. Μια συγκριτική προσέγγιση»

Μπατουμι Γεωργίας Ιουνιος 2021

Η αντίφαση στο κριτήριο της πραγματικότητας μεταξύ του A. Schopenhauer και των
Στωικών φιλόσοφων

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή.....	4
1. Η πραγματικότητα στη σκέψη των στωικών φιλοσόφων	5
1.1. Η φιλοσοφία των στωικών – γενικά στοιχεία.....	5
1.2. Τα πάθη και η οικείωση στη στωική φιλοσοφία.....	7
1.3. Η συμπάθεια στους στωικούς φιλοσόφους.....	13
1.4. Το κριτήριο της πραγματικότητας στην Στωική σκέψη.....	15
2. Η φιλοσοφία του Schopenhauer	22
2.1. Το κριτήριο της πραγματικότητας στο A. Schopenhauer. Ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση.....	22
2.2. Η Ιδέα και η Βούληση στον Schopenhauer	26
2.3. Η ηθική του Schopenhauer	31
3. Συγκριτική προσέγγιση.....	38
Επίλογος.....	43
Βιβλιογραφία	45

Εισαγωγή

Ο σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει την αντίφαση στο κριτήριο της πραγματικότητας στη σκέψη του A. Schopenhauer και των Στωικών φιλοσόφων. Η προσέγγιση αυτή γίνεται μέσα από την ανάλυση συγκεκριμένων εννοιών και θεωριών που περιέχονται στη σκέψη και τη φιλοσοφία των δύο φιλοσοφιών. Οι έννοιες των παθών, του οίκτου, της ιδέας, της βούλησης, της ηθικής και της ευδαιμονίας είναι μερικές μόνο από τις βασικές έννοιες που προσεγγίζονται στο κείμενο που ακολουθεί. Με βάση αυτές τις ιδέες και την ανάλυσή τους, επιδιώκεται η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τόσο οι στωικοί όσο και ο Schopenhauer προσεγγίζουν την πραγματικότητα, τον κόσμο και τη λειτουργία του, τις συνιστώσες και τις παραμέτρους της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας και εξηγούν τη δράση του ανθρώπου με γνώμονα τα πάθη, αλλά και τις αξίες του. Οι μεν στωικοί ταυτίζουν τον φυσικό κόσμο με τον Θεό, ενώ, από την άλλη πλευρά, ο Σοπενχάουερ θεωρεί ότι ο κόσμος αποτελείται από τη Βούληση και από την παράσταση, που θα αναπτυχθούν περισσότερο στη συνέχεια.

Αναφορικά με τη δομή της, είναι χωρισμένη σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναπτύσσεται το κριτήριο της πραγματικότητας, στους στωικούς φιλοσόφους, η έννοια της συμπάθειας, του οίκτου, καθώς και τα επιμέρους στοιχεία της σκέψης τους που σχετίζονται με αυτή την παράμετρο.

Έπειτα, στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στη φιλοσοφία του Schopenhauer, τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως βούληση και ως παράσταση καθώς και τον ρόλο που διαδραματίζουν σε αυτό το πλαίσιο οι έννοιες της ιδέας και της συμπάθειας.

Τέλος, στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της συγκριτικής προσέγγισης των δύο φιλοσοφιών, έτσι ώστε να διαφανούν τα κοινά και μη στοιχεία, καθώς και η αντίφαση που βρίσκεται στο επίκεντρο της παρούσας προσέγγισης. Με βάση τα παραπάνω, επιδιώκεται η κατανόηση αυτής της αντίφασης και του αντίκτυπου που έχει στη συνολική φιλοσοφία των στωικών και του Schopenhauer, καθώς και του τρόπου με τον οποίο επηρεάζει τη θεώρησή τους.

1. Η πραγματικότητα στη σκέψη των στωικών φιλοσόφων

1.1. Η φιλοσοφία των στωικών – γενικά στοιχεία

Η Στωική φιλοσοφική παράδοση διαδραμάτισε ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην κατανόηση των με των εννοιών της ψυχής και του φυσικού κόσμου. Από πολλές απόψεις η φιλοσοφική σκέψη των στωικών γεφυρώνει το πνευματικό χάσμα μεταξύ των σωκρατικών φιλοσόφων, του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, αλλά και των πρώτων χριστιανών θεολόγων που ασχολήθηκαν με παρεμφερή ζητήματα. Συνεπώς σε όλες τις φιλοσοφικές προσεγγίσεις ήταν η ικανότητα του ανθρώπου να κατανοεί τον φυσικό κόσμο με έναν τρόπο μοναδικό που τον διακρίνει από τους υπόλοιπους ζωντανούς οργανισμούς στη Γη, ιδίως τα βασίλεια των ζώων και των φυτών που θεωρούνταν μορφές ζωής αλλά δεν είχαν αυτό το μοναδικό χαρακτηριστικό. Ο άνθρωπος μόνον θέτει ένα τέλος, ένα σκοπό στη ζωή. Ο σκοπός της ζωής, σύμφωνα με τους στωικούς, είναι ταυτόσημος με τον ενάρετο βίο, ενώ το μόνο αληθινό αγαθό είναι το ηθικό αγαθό¹.

Η σχολή των στωικών ήταν μία από τις πιο σημαντικές σχολές των Ελληνιστικών χρόνων και έλαβε το όνομά της από την «στοιά» όπου τέθηκαν τα θεμέλιά της. Αυτό το έκανε ο Ζήνων ο Κιτιεύς, ενώ την παράδοσή του ακολούθησαν σπουδαίοι φιλόσοφοι της εποχής και των μεταγενέστερων χρόνων, όπως ήταν ο Χρύσιππος, ο Κλεάνθης, ο Ποσειδώνιος και ο Παναίτιος. Διαίρεσαν την φιλοσοφία σε τρία τμήματα, την Ηθική, τη Λογική και τη Φυσική. Οι δύο τελευταίες, μάλιστα, υπάγονται στην πρώτη².

Η ταύτιση του Θεού με τη φύση αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία της φιλοσοφίας των στωικών, που τους διαφοροποιεί από άλλες φιλοσοφικές θεωρίες. Ένα ακόμα τέτοιο στοιχείο θα είναι και η έννοια της σωματικότητας, η οποία είναι ιδιότητα που χαρακτηρίζει κάθε ον, αλλά και κάθε ιδέα και έννοια, όπως είναι η δικαιοσύνη, η αρετή, η κακία κτλ. Συνολικά η φύση αποτελεί την αρχή που ρυθμίζει

---

¹Stoicorum Veterum Fragmenta (SVF), 1903, τ. 2-3, επ. J Von Arnim, Leipzig: Teubner, 45, 22.

² Νιάρχος, Κ. Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία μετά των θεμελιωδών αυτής εννοιών, Α' τόμος, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 2008, 379.

τον κόσμο, ενώ, παράλληλα, επιμερίζεται στα όντα. Κάθε ον διαθέτει μία φύση, ενώ μερικά μόνο από τα όντα έχουν τη φυσική ιδιότητα του λογικού. Κατ' αυτή την έννοια ρυθμιστική αρχή για την περίπτωση των ανθρώπων είναι ο λόγος, για τα φυτά είναι η φύσις, ενώ για τα ζώα είναι η ψυχή³.

Εκτός από τα παραπάνω, οι στωικοί στη φιλοσοφία τους δέχτηκαν επιρροή και από τον Ηράκλειτο, καθώς υιοθέτησαν την έννοια του Λόγου όπως την χρησιμοποιεί αυτός, με μία κοσμική διάσταση. Οι στωικοί θεωρούν ότι ο Λόγος είναι αυτός που κατευθύνει και καθοδηγεί όλα τα πράγματα και όλες τις εξελίξεις ενώ μετέχει αυτού όλη η ανθρωπότητα. Ο Λόγος είχε κομβική σημασία σε ολόκληρο το φιλοσοφικό σύστημα των στωικών. Όσον αφορά την ηθική φιλοσοφία θεωρούσαν ως κυρίαρχο αίτημα τη συμφωνία του εν ημίν Λόγου, δηλαδή του ατομικού Λόγου, που δεν έχει σχέση με τα όσα βρίσκονται εκτός του ατόμου με τον κοσμικό Λόγο.

Κατά τους στωικούς, η φύση του ανθρώπου είναι ο Λόγος, γι' αυτό και το να ζει κανείς σύμφωνα με τη φύση συνεπάγεται να ζει *κατά Λόγον*. Έτσι, η *φρόνησις*, που αναφέρει ο Ζήνων ή η *σοφία* που συναντάται στο έργο του Κλεάνθη χαρακτηρίζουν αυτή τη μορφή ζωής, την *εύροια βίου*. πρόκειται για έναν κατά ευνοϊκό τρόπο διαμόρφωση της ζωής του ατόμου και συνιστά την ύψιστη αρετή για τους στωικούς, ενώ, παράλληλα, οδηγεί το άτομο στην ευδαιμονία.

Στο Πεδίο της λογικής, τέλος, ο Λόγος αποτέλεσε την ενεργητική αρχή στην οποία οφείλει την ύπαρξή του κάθε ον. Λαμβάνοντας υπόψιν τη λογική, οι στωικοί έχουν εισάγει ήδη από τον 3ο αιώνα π.Χ. την ισότητα στο φυσικό δίκαιο. Παράλληλα, έχουν διαπιστώσει ότι ένας φυσικός νόμος συνιστά μία κατάσταση αρμονίας την οποία διέπει η λογική. Ο Θεός, σύμφωνα με τους στωικούς, ταυτίζεται με τον φυσικό κόσμο. Ως προς τη συγκεκριμένη θέση, βέβαια, έχουν διατυπωθεί και αντίθετες απόψεις, κυρίως από αυτούς που δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην έννοια και την επιρροή της μοίρας και των υπερφυσικών δυνάμεων που επηρεάζουν και καθορίζουν τη συμπεριφορά του ανθρώπου.

3Stoicorum Veterum Fragmenta (SVF), 1903, τ. 2-3, επ. J Von Arnim, Leipzig: Teubner, τ. 2, 714.

1.2. Τα πάθη και η οικείωση στη στωική φιλοσοφία

Όσον αφορά τη φιλοσοφία των στωικών, η θεωρία τους για τη φύση φέρει έντονες τις επιρροές από φιλοσοφικές παραδόσεις και σχολές της κλασικής αρχαιότητας. Η βασική αρχή της φιλοσοφίας τους, η οποία συνίσταται στην παραδοχή ότι η πραγματική φύση του ανθρώπου συνδέεται άμεσα με τη λογικότητά του, είναι μία ιδέα η οποία για πρώτη φορά συναντάται στη φιλοσοφία του Σωκράτη, μετεξελίχθηκε και υιοθετήθηκε από τους στωικούς για να φτάσει στην πιο ακραία εκδοχή της και να θεμελιώσει την δική τους ηθική φιλοσοφία. Σε γενικές γραμμές οι στωικοί φιλόσοφοι αμφέβαλαν για την αξία των παθών και για τον τρόπο με τον οποίο αυτά μπορούν να συμβάλλουν στην επίτευξη του υπέρτατου σκοπού του ανθρώπου και την κατάκτηση της αρετής. Η αμφιβολία τους αναφερόταν όχι μόνο στα κακά, αλλά και στα καλά πάθη, τα οποία θεωρούσαν ότι δεν είναι καλοί σύμβουλοι για την πορεία του ανθρώπου και τις επιλογές που αυτός κάνει στη ζωή του. Αυτό συμβαίνει γιατί ποτέ, σύμφωνα με τους ίδιους, δεν μπορεί να είναι σίγουρο το αν τα πάθη αυτά πρόκειται να οδηγήσουν τον άνθρωπο στη σωστή κατεύθυνση ή, στην αντίθετη περίπτωση, στην καταστροφή του.

Επιπρόσθετα, εάν τα πάθη δεν χαλιναγωγηθούν, τότε είναι πολύ πιθανό να εξωθήσουν τον άνθρωπο στο κακό, να ακυρώσουν τα καλά στοιχεία που αυτός διαθέτει και να τον απομακρύνουν από την επίτευξη του στόχου του. Η αρετή που βασίζεται στο συναίσθημα και τα πάθη, δηλαδή η εμπαθής αρετή σύμφωνα με τους στωικούς, δεν είναι επιθυμητή και δεν μπορεί να τύχει της εμπιστοσύνης του ανθρώπου. Η αρετή, κατά τους στωικούς, δεν είναι πρόπον να είναι βασισμένη στα πάθη, αλλά μάλλον στις αρχές που είναι προτιμότερο να κατευθύνουν τη ζωή και τη δράση του ανθρώπου. Εξαιτίας αυτής της στάσης τους απέναντι στα πάθη και ουσιαστικά της απόρριψής τους, οι στωικοί έχουν δεχθεί την κριτική και έχουν κατηγορηθεί ακόμη και για απάθεια, για έλλειψη συναισθήματος⁴. Ωστόσο, αυτή η

---

⁴Είναι χαρακτηριστική της κριτικής η ακόλουθη στροφή από το ποίημα του Alexander Pope "An essay on Man" που αναφερόταν στους στωικούς και αυτή τους τη στάση: «Know then thyself, presume not God to scan; The proper study of mankind is man. Plac'd on this isthmus of a middle state, A being darkly wise, and rudely great: With too much knowledge for the sceptic side, With too much weakness for the stoic's pride, He hangs between; in doubt to act, or rest; In doubt to deem himself a god, or

απάθεια, για τους στωικούς φιλοσόφους, είναι δυνατό να οδηγήσει στην ευτυχία, που είναι το ζητούμενο για τον άνθρωπο.

Εξάλλου, η απάθεια δεν δηλώνει την αδιαφορία, αλλά, αντίθετα, αποτελεί προϊόν της γνώσης και της συστηματικής άσκησης του ατόμου. Ακόμη και ο στωικός σοφός, εξάλλου, έχει συναισθήματα, τα βιώνει όπως και οι υπόλοιποι άνθρωποι. Η εναντίωση στα πάθη, συνεπώς, δεν σημαίνει την απαξίωσή τους, ούτε και την απόρριψη. Αντίθετα, ο στόχος της είναι η αποφυγή της λανθασμένης κρίσης, θετικής ή αρνητικής, για τα όσα συμβαίνουν⁵.

Κατά τον Επίκτητο, υπάρχουν δύο διαφορετικά είδη ανθρώπων, ο *αυτόνομος* και ο *πλαστικός*. Ο πλαστικός άνθρωπος είναι αυτός που δρα παθητικά και αφήνεται στις απολαύσεις, δεν τις αποφεύγει, αλλά, αντίθετα, τις έχει οδηγό για τη ζωή και τη δράση του. Ο αυτόνομος άνθρωπος, από την άλλη πλευρά, χρησιμοποιεί τη σκέψη του, τη λογική και νουθετείται, κινείται με γνώμονα τη δική του προαίρεση που τον κατευθύνει ώστε να οικειωθεί τη φύση, το σύμπαν και τον Θεό⁶.

Όπως έχει χαρακτηριστικά αναφέρει ο Χρύσιππος, όταν μια παρόρμηση λαμβάνει υπερβολικές διαστάσεις, τότε μετατρέπεται σε πάθος⁷. Όταν στον άνθρωπο υπάρχει πλεόνασμα ορμής, τότε αυτή κατακλύζει την καρδιά του και επιχειρεί να λάβει τον έλεγχο της ψυχής και του σώματός του. Η ορμή μπορεί να λάβει υπερβολικές διαστάσεις όταν είναι βασισμένη σε μία λανθασμένη κρίση του ανθρώπου, σε προβληματική φαντασία ή σε καταστάσεις κατά τις οποίες πραγματικότητα παρουσιάζονται εσφαλμένα. Όταν συμβεί αυτό, τότε η ορμή γρήγορα ενδυναμώνεται και, στη συνέχεια κατακλύζει την καρδιά με αποτέλεσμα να λαμβάνει τη συγκατάθεση

---

beast; In doubt his mind or body to prefer; Born but to die, and reas'ning but to err; Alike in ignorance, his reason such, Whether he thinks too little, or too much: Chaos of thought and passion, all confus'd; Still by himself abus'd, or disabus'd; Created half to rise, and half to fall; Great lord of all things, yet a prey to all; Sole judge of truth, in endless error hurl'd: The glory, jest, and riddle of the world!

⁵Frede, M., The Stoic doctrine of the affections of the soul. In Schofield & Striker (Eds). *The norms of nature, Studies in Hellenistic Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, σ. 93.

⁶Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*. Εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2004.

⁷Long, A. A. Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Μτφ. Στ. Δημόπουλος, Μ. Δραγώνα-Μονάχου. MIET, Αθήνα 1990, 281-282.

του ηγεμονικού που δεν μπορεί να αντιδράσει διαφορετικά. Τα πάθη, λοιπόν, είναι βασισμένα σε λανθασμένες κρίσεις του ανθρώπου σχετικά με το πολύ καλό ή το πολύ κακό. Τόσο οι ορμές όσο και τα πάθη αποτελούν αξιολογικές στάσεις του λόγου, απέναντι στις πραγματικότητες που κατανοεί ο άνθρωπος. Μία ορμή αναφέρεται στο ωφέλιμο ή το βλαβερό, ενώ, αντίστοιχα, ένα πάθος στο πολύ ωφέλιμο ή το πολύ βλαβερό, σύμφωνα με τον τρόπο με τον οποίο αυτό γίνεται αντιληπτό από τον άνθρωπο⁸.

Η ορμή αποτελεί τον λόγο που οδηγεί τον άνθρωπο στην πράξη, οποιαδήποτε πράξη και αν είναι αυτή. Δεν αποτελεί προνόμιο του ανθρώπου, αλλά, αντίθετα, υπάρχει και στα ζώα με πρώτη και κύρια ορμή αυτή που σχετίζεται με την αυτοσυντήρηση⁹. Κατά τον Κικέρωνα¹⁰, στο σύνολο των ζωντανών οργανισμών υπάρχει η ορμή (*appetitus*), η αποδοχή του εαυτού και η πίστη στην κατάστασή του, το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και, αντίθετα, η αποστροφή για όσα μπορεί να τον οδηγήσουν στην αλλοτρίωση. Αυτό είναι εμφανές στα παιδιά, τα οποία, ακόμη και αν δεν έχουν ακόμη γνωρίσει τον πόνο και την ηδονή, αναζητούν ό,τι θα συμβάλει στην αυτοσυντήρησή τους και θα αποτρέψει την αλλοτρίωσή της. Υπό αυτή την έννοια, η αγάπη για τον εαυτό φαίνεται ότι καθορίζει τις πράξεις τους.

Κατά τους Στωικούς, από τη στιγμή που η Φύση έπλασε τα ζώα τα προίκισε με τη δυνατότητα να υπερασπίζονται τον εαυτό τους, να τον προστατεύουν από τους κινδύνους και να διατηρούν την υφιστάμενη κατάσταση. Πρόκειται για μία ορμή προς εξοικείωση με τον εαυτό και την συντήρησή του. Τα φυτά, από την άλλη πλευρά, δεν έχουν αυτή την ορμή, ούτε και αίσθηση. Η έννοια της οικείωσης, κατά τους στωικούς, λοιπόν, συνιστά την αφετηρία της ατομικής πορείας του κάθε ατόμου προς την επίτευξη της ηθικής ολοκλήρωσης. Υπό αυτή την έννοια, δεν έχουν όλα τα άτομα να διανύσουν τον ίδιο δρόμο, αφού η προσπάθειά τους μπορεί να έχει διαφορετικούς

8Long, A. A. Η Ελληνιστική Φιλοσοφία. Μτφ. Στ. Δημόπουλος, Μ. Δραγώνα-Μονάχου. MIET, Αθήνα 1990, 280-282.

⁹Διογένης Λαέρτιος, 7.85-86/ SVF 3.178 / LS 57A.

¹⁰Cicero, *Fin*, 3.16.

στόχους, ανάλογα με τις συνθήκες ή την ηλικία τους, ενώ η πορεία προς την επίτευξη του στόχου διαφοροποιείται στη διάρκεια της ζωής τους¹¹.

Οι στωικοί, επίσης, θεωρούσαν ότι από τη φύση του ο άνθρωπος ρέπει προς τα πράγματα που θεωρεί καλά για τον ίδιο και να αποστρέφεται τα κακά. Ο ορμή τον οδηγεί αρχικά προς όσα από τη φύση τους είναι καλά, στη σύναψη σχέσεων με τους άλλους, την βοήθεια προς τους συνανθρώπους τους, τη διαμόρφωση του βίου κατά τέτοιο τρόπο ώστε να είναι χρήσιμοι στο σύνολο, να προσαρμοστούν στη φυσική τους κατάσταση που τους θέλει να είναι μέρη αυτού του συνόλου. Ο στόχος της ορμής του ατόμου, λοιπόν, είναι η *οικείωση* με τον εαυτό.

Η *ορμή* για την αυτοσυντήρηση αποτελεί το βασικό συναίσθημα κάθε ζώου και την αφετηρία της θεώρησης του κόσμου. Πρόκειται για έναν αυτοπροσδιορισμό που οδηγεί το άτομο ώστε να ζει σύμφωνα με τη φύση¹². Συμπληρώνοντας αυτόν τον αυτοπροσδιορισμό η ιδέα της «κοσμοπολιτείας» που έγινε γνωστή μέσα από τη διδασκαλία των Κλεάνθη και Ζήνωνα αποτέλεσε τη θεμελίωση του επιχειρήματος του ενιαίου σύμπαντος. Σύμφωνα με αυτή την ιδέα, η σύμφωνη προς τη φύση ένωση αφορά στην οικείωση σε όρους κοσμικούς και όρους κοινωνικούς που το υποκείμενο συχνά τις αγνοεί. Η οικείωση στον Στωικό σοφό γίνεται αρχικά με τον ίδιο του τον εαυτό, κατόπιν με την κοινωνία και τέλος με ολόκληρη την φύση. Η φύση είναι ο ίδιος ο Θεός, η κοινότητα είναι η πρώτη ολότητα που δημιουργείται στην φαντασία, ενώ ο εαυτός είναι ο συνδυασμός ψυχής, σώματος και νου. Φύση, κοινωνία και άνθρωπος ενώνονται στο σύμπαν και διέπονται από το ίδιο πνεύμα σε αυτόν τον ένθεο κόσμο. Η Στωική ηθική πρεσβεύει την ένωση με το παν. Ο φυσικός νόμος, που κατά τους στωικούς συνιστά μία κατάσταση αρμονίας που διέπεται από λογική, ενώνει την κοινότητα και ο αληθινός νόμος είναι ο λόγος σε συμφωνία με την φύση¹³. Συνοψίζοντας όλα αυτά ζώντας φυσικά σημαίνει θεμελιωδώς το «ζην σύμφωνα με την αρετή»¹⁴.

---

¹¹ Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001, σ. 33.

¹² Annas J., *The morality of Happiness*, Oxford Uni. Press, New York 1993, 36.

¹³ Annas J., *The morality of Happiness*, Oxford Uni. Press, New York 1993.

¹⁴ Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001.

Η έννοια του εαυτού αποτελεί ένα ακόμη ενδιαφέρον σημείο στη φιλοσοφία των στωικών. Ο εαυτός δεν ταυτίζεται με το εγώ, καθώς ταόρια αυτού είναι ιδιαίτερα στενά και περιοριστικά. Αντίθετα, η έννοια του εαυτού είναι πολύ ευρύτερη και σχετίζεται με την ίδια τη φύση του εαυτού που δεν έχει στενά όρια. Ενδιαφέρον έχει η προσέγγιση του Ιεροκλή¹⁵, που χρησιμοποιεί την αλληγορία των κύκλων που διαγράφονται γύρω από το εγώ. Ο πιο κοντινός στο εγώ κύκλος έχει ως επίκεντρο τη διάνοια του ατόμου και περικλείει το σώμα του και όσα αυτό δέχεται. Πρόκειται για τον πιο μικρό κύκλο που σχετίζεται σχεδόν αποκλειστικά με το άτομο. Στον δεύτερο, πιο ευρύ κύκλο, περιλαμβάνονται και τα μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντος, οι γονείς, τα αδέρφια, ο / η σύζυγος και τα παιδιά του ατόμου. Στον τρίτο υπάρχουν τα μέλη του ευρύτερου περιβάλλοντος, για παράδειγμα, οι παππούδες, οι γιαγιάδες, οι θείοι, οι θείες, τα ξαδέλφια, τα ανίψια και στον τέταρτο οι υπόλοιποι συγγενείς. Ακολούθως, διαγράφονται και άλλοι κύκλοι, αυτός με τους συντοπίτες, τους συμπολίτες, τους κατοίκους των παρακείμενων πόλεων και, τέλος, ο κύκλος των ομοεθνών που είναι και μεγαλύτερος και μπορεί να περικλείει ακόμη και ολόκληρο το ανθρώπινο γένος. Κατά συνέπεια, ο εαυτός περιλαμβάνει το εγώ και την εξοικείωση σε διαφορετικό είδος και βαθμό σε όλους τους προαναφερθέντες κύκλους.

Η ολοκλήρωση του ανθρώπου, η πορεία προς την οικείωση, προϋποθέτει την προσπάθεια ώστε οι κύκλοι να μετακινηθούν όσο το δυνατό πιο κοντά στο κέντρο, το άτομο και τα άτομα που περικλείονται σε αυτούς να μεταφερθούν όσο το δυνατό περισσότερο προς τους εσωτερικούς κύκλους. Η ιδανική ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας θα φέρει κάθε κύκλο σε ταύτιση με τον πρώτο, τον πιο στενό και έτσι επιτυγχάνεται η οικείωση του ατόμου με το σύνολο. Η αλληγορία αυτή βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη θεωρία των σπερματικών λόγων, που, κατά τους στωικούς, εξηγεί την καταγωγή όλου του κόσμου και παρουσιάζει με τρόπο εύγλωττο και παραστατικό την προσπάθεια του ατόμου να αναιρέσει το εγώ και να οικειωθεί το ανθρώπινο γένος. Η φύση αυτή του ανθρώπου, που τον οδηγεί στη δημιουργία δεσμών με τους

---

¹⁵LS 57G.

άλλους και τη δημιουργία κοινοτήτων σχετίζεται με το γεγονός ότι το προσωπικό του όφελος δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητο από το όφελος της ανθρωπότητας συνολικά¹⁶.

Όπως επισημαίνει ο Voelke¹⁷, αυτή η επέκταση της αγάπης του ατόμου για τον εαυτό του προς την αγάπη για τον κόσμο συνολικά οφείλεται στον λόγο, που αποτελεί διακριτό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης και συνεπάγεται την κατανόηση της ανάγκης για σύσφιγξη των κύκλων και μετακίνησή τους προς το άτομο.

Συμπερασματικά, από τη στιγμή που η ορμή οδηγεί τον άνθρωπο προς την οικείωση με τον εαυτό και αυτό αναπόφευκτα συμβαίνει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του, τότε η αυτοσυντήρηση, που αποτελεί το πρώτο στάδιο, την πρώτη ορμή που είναι κοινή σε ανθρώπους και ζώα, δεν είναι σημαντική παρά μόνο για τους *φάυλους*. Οι σοφοί, από την άλλη πλευρά, αλλά και αυτοί που έχουν ως στόχο να κατακτήσουν τη σοφία, δεν τη θεωρούν σημαντική παρά εστιάζουν στην προσπάθεια για ταύτιση του *εγώ* με όλο το ανθρώπινο γένος. Κατά συνέπεια, η οικείωση είναι φυσική όταν αναφερόμαστε στην οικείωση με τον εαυτό. Για να επιτευχθεί, όμως, η οικείωση με τους άλλους, τότε είναι απαραίτητος ο λόγος που παρεμβαίνει και διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα ζώα¹⁸.

Μάλιστα, όσο περισσότερο ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τον λόγο για τις αναζητήσεις και τις πράξεις του, τόσο πιο πολύ διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες μορφές ζωής, από τα ζώα, αλλά και από τους συνανθρώπους του που δεν έχουν πετύχει ακόμη την οικείωση με κάτι άλλο πέραν των βασικών τους ορμών. Η *ηδονή* που συνεπάγεται η οικείωση αποτελεί ένα σημαντικό κίνητρο, ενώ το *τέλος* καθορίζεται από τον καθένα ξεχωριστά και εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο καλλιέργησε και αξιοποίησε τον λόγο του. Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται η ελευθερία του ατόμου. Για τον σοφό, το τέλος είναι η ευδαιμονία, δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και για όλους τους ανθρώπους.

---

¹⁶Laurant, V. *Le vocabulaire des Stoiciens*, Ellipses, Paris 2007, σ. 11.

¹⁷Voelke, A.J., *Les Rapports avec Autruidans la Philosophie Greque, d'Aristote a Panetius*, Vrin, Paris 1961, 113.

¹⁸LS 57H4.

1.3. Η συμπάθεια στους στωικούς φιλοσόφους

Στο επίκεντρο της φιλοσοφίας των στωικών, λοιπόν, βρέθηκε η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον άνθρωπο και τη Φύση, σχέση που βασιζόταν στη συμπάθεια. Ο όρος προέρχεται από το ρήμα *συμπάσχω* και έχει ως σκοπό την επίτευξη της ευδαιμονίας, καθώς η ευδαιμονία αυτή συνδέεται με το να επιθυμεί ο άνθρωπος αυτά που είναι προορισμένα γι' αυτόν. Σύμφωνα με την άποψη των στωικών, τα πάθη αποτελούν ψυχική νόσο, γι' αυτό και ο άνθρωπος είναι απαραίτητο να κατανικήσει όλες του τις παρορμήσεις και, με αυτόν τον τρόπο, να μην είναι πλέον φαύλος. Η χαλιναγώγηση των παθών αποτελεί σημαντική επιδίωξη και μπορεί να συμβεί όταν η διαβίωση του ανθρώπου συμβαδίζει με τους κανόνες που τίθενται από την ίδια τη Φύση. Στην περίπτωση που δεν κατορθώσει να πετύχει αυτόν τον στόχο, τότε για όλη του τη ζωή θα καθοδηγείται και θα κυριαρχείται από τα πάθη και, όπως είναι κατά τους στωικούς, αναμενόμενο, θα οδηγηθεί στη δυστυχία, αφού δεν θα πετύχει τον υπέρτατο στόχο του. Το βασικό ζητούμενο, λοιπόν, σύμφωνα με τους στωικούς, είναι να μπορέσει ο άνθρωπος να ζήσει αρμονικά με τη Φύση, σεβόμενος τους νόμους και τους κανόνες που αυτή θέτει. Μέσω της επιβολής του στα πάθη, έχει τη δυνατότητα να καταπολεμήσει τη δυσαρμονία και να πετύχει την κατάκτηση της ευδαιμονίας¹⁹.

Αν και, όπως προαναφέρθηκε, οι στωικοί κατηγορήθηκαν για απάθεια, στην πραγματικότητα απλώς είχαν επίγνωση των αρνητικών επιπτώσεων των παθών και του τρόπου με τον οποίο αυτά επηρέαζαν αρνητικά την πορεία του ανθρώπου. Ακόμη και το συναίσθημα του οίκτου για τους άλλους θεωρείτο ότι είναι αρνητικό. Είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Επίκτητου που αναφέρει ότι *«Όταν κλαίοντα ἴδῃς τινὰ ἐν πένθει ἢ ἀποδημοῦντος τέκνου ἢ ἀπολωλεκότα τὰ ἐαυτοῦ, πρόσεχε μὴ σὲ ἢ φαντασία*

---

¹⁹Ιεροδιακόνου, Κ. Ελληνιστική Φιλοσοφία, στο: Βιρβιδάκης, Σ., κ.ά., Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη: Από την Αρχαιότητα έως τον 20ο Αιώνα, τόμος Α', Εκδόσεις Ε.Α.Π., Πάτρα 2000, σσ. 121-159, 244-245, Vegetti, M. Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας, Μτφρ. Δημητρακόπουλος Α. Γ., Εκδόσεις Π. Τραυλός, Αθήνα 2003, 301, Ζωγραφίδης, Γ. Μελετώντας τον κόσμο και παρηγορώντας την ψυχή: η στωική τέχνη της ζωής, στο: Κάλφας Β. και Γ. Ζωγραφίδης, Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, 4η έκδοση, Εκδόσεις Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 193-212, 206.

συναρπάση ὡ ἐγκακοῖς ὄντος αὐτοῦ τοῖς ἐκτός, ἀλλ' εὐθὺς ἔστω πρόχειρον ὄτι “τοῦτον θλίβει οὐτὸ συμβεβηκὸς (ἄλλον γὰρ οὐ θλίβει), ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τούτου” . μέχρι μέντοι λόγου μὴ ὄκνει συμπεριφέρεσθαι αὐτῷ, κἄνοῦ τω τύχη, καὶ σὺνεπιστενάξει· πρόσεχε μέντοι μὴ καὶ ἔσωθεν στενάξεις»²⁰.

Στα παραπάνω λόγια καταδεικνύεται ότι όταν ένας άνθρωπος δει έναν άλλον να είναι θλιμμένος, τότε είναι ορθό να του συμπαρασταθεί, όχι όμως και να επηρεαστεί εσωτερικά από αυτόν, έτσι ώστε και ο ίδιος να βιώσει το ίδιο συναίσθημα. Οι στωικοί, λοιπόν, αισθάνονται τη συμπόνια, συμπάσχουν με τους άλλους και συναισθάνονται. Όμως, έχουν τη δυνατότητα να υποτάξουν τα συναισθήματά τους, αν και αυτό δεν σημαίνει ότι δεν τα βιώνουν πια. Η απάθεια, λοιπόν, των στωικών, δεν ταυτίζεται με την έλλειψη συμπόνιας και συναισθημάτων. Αντίθετα, με την έννοια της απάθειας εννοείται η προσπάθεια ώστε ένα μην μεγαθύνονται οι αντιδράσεις του ατόμου, τουλάχιστον όχι αυτές που είναι προσωρινές, και όχι μόνιμες. Εάν συμβεί αυτό, τότε είναι πιθανό να μεταβληθούν σε πάθη και, ασφαλώς, αυτό δεν είναι επιθυμητό, όπως έχει ήδη αναπτυχθεί. Η απελευθέρωση από τα πάθη κατά τους στωικούς δεν συνεπάγεται την επίτευξη του στόχου, αλλά είναι ένα πρώτο βήμα προς αυτήν. Ο στωικός φιλόσοφος επιδιώκει να απελευθερωθεί από τα πάθη και να τα αντικαταστήσει με άλλα συναισθήματα, περισσότερο υγιή, που μπορούν να τον βοηθήσουν να πετύχει τον απώτερο σκοπό του, την ευδαιμονία. Σε αυτό το πλαίσιο, ο οίκτος θεωρείται ότι αποτελεί ένα πάθος βλαπτικό για τον άνθρωπο, ενώ, αντίθετα, η συμπάθεια και η φιλανθρωπία αποτελούν θετικά αισθήματα. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Σενέκα, που αναφέρει ότι ένας στωικός κάνει ό,τι ακριβώς κάνουν οι άνθρωποι με πάθη, απλώς το κάνει με διαφορετικό τρόπο²¹. Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται εμφανές ότι το ζητούμενο δεν είναι σε καμία περίπτωση η απάθεια, αλλά, αντίθετα, η *ευπάθεια*, δηλαδή η εκδήλωση θετικών συναισθημάτων. Έτσι, αντί ο στωικός να αισθανθεί την ηδονή, τον φόβο και την επιθυμία, θα στραφεί προς άλλη κατεύθυνση, έτσι ώστε να βιώσει τη χαρά και την *ευλάβεια* ελεγχόμενα από την ορθή βούληση.

---

20 Επικτήτος, Εγχειρίδιον, 16.

21 Σενέκας De Clementia II 6.

Ο στωικός σοφός, λοιπόν, βιώνει τις ευπάθειες, δηλαδή τα θετικά συναισθήματα ή, διαφορετικά, τις μακάριες καταστάσεις. Αυτές οι συναισθηματικές καταστάσεις σχετίζονται και υποστηρίζονται από τη λογική και μπορούν να δώσουν νόημα στη ζωή του ατόμου που έχει κατακτήσει την απάθεια και προχωρήσει πέρα από αυτή. Η χαρά συνίσταται σε μία μορφή ψυχικής ευφορίας που δεν σχετίζεται με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Η βούληση είναι μία ικανότητα του ανθρώπου και αποτελεί την διάθεση για δημιουργικότητα, ενώ η ευλάβεια είναι η μετρημένη επαγρύπνηση. Η απάθεια του σοφού, εάν έλειπαν αυτές οι ευπάθειες, θα μπορούσε να παρερμηνευτεί και να θεωρηθεί ότι αποτελεί μία έλλειψη κατάφασης προς την ίδια τη ζωή. Οι ευπάθειες συνιστούν συναισθήματα διαρκή, αφού δεν εξαρτώνται από συγκεκριμένες αιτίες και περιστάσεις, ενώ είναι συνυφασμένα με την έλλογη διάθεση του ίδιου του ανθρώπου που παρατηρεί όσα συμβαίνουν γύρω του, αλλά δεν τους επιτρέπει να επηρεάσουν τη στάση του²².

1.4. Το κριτήριο της πραγματικότητας στην Στωική σκέψη

Για τους στωικούς φιλοσόφους, το Ζειν είναι περιορισμένο στα όρια του φυσικού κόσμου και, κατά συνέπεια, ο άνθρωπος δεν μπορεί να αντιληφθεί τίποτα πέρα από αυτό το σημείο. Είναι περιορισμένο στη σφαίρα της τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου και, κατά συνέπεια, μπορεί να εξηγήσει τα όσα συμβαίνουν στον κόσμο, όχι όμως και σε μεταφυσικό επίπεδο²³. Η Στωική οντολογία χαρακτηρίζεται περισσότερο από μία βιολογική χροιά που συνδυάζει «σωματικές» λειτουργίες στην θεώρηση του κόσμου που διέπονται από το ίδιο πνεύμα που έδωσε και υπόλοιπη στην ύλη την μορφή της. Βασίζεται σε δύο θεμελιώδεις αρχές: την αδράνεια της ύλης και την ύπαρξη του Θεού, που αποτελεί την ζωοποιό δύναμη²⁴. Τα *λεκτά* και τα *αντικείμενα* συνδυάζουν τον άυλο και τον υλικό κόσμο, ενώ σκοπό αποτελεί η απόκτηση σοφίας που σχετίζεται με την ορθότητα της κρίσης και την αναζήτηση της αλήθειας για τον

22

23Ιλντεφόνς Φ., Οι στωικοί, Ζήνων, Κλεάνθης, Χρυσίππος, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2009, 15-18.

24 Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). Stoicism. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.

κόσμο και την πραγματικότητα²⁵. Ο ανώτερος λόγος προΐσταται, εκεί οφείλεται η αιτιότητα και διέπει συνολικά τη φύση. Με βάση τα όσα ορίζονται από τον ανώτερο λόγο, καθορίζεται η εξέλιξη και η πορεία των πραγμάτων, ενώ ο στωικός σοφός καθοδηγείται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του²⁶.

Η προσέγγιση των στωικών στον κόσμο είναι αυστηρά *μονιστική*. Κάνουν λόγο για τις λειτουργίες της ψυχής, που, όμως, αποτελούν απόρροια του Νου, που είναι ταυτισμένος με αυτή²⁷. Οι *κρίσεις* είναι ένα σημαντικό στοιχείο της στωικής φιλοσοφίας, καθώς μπορούν να επηρεάσουν τη στάση του ανθρώπου και να τη διαμορφώσουν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να είναι είτε σωστή είτε λανθασμένη. Γι' αυτό και ο Επίκτητος διατυπώνει τη θέση ότι τίποτα δεν προβληματίζει τον άνθρωπο, παρά μόνο οι κρίσεις που ο ίδιος διαμορφώνει για τα πράγματα.

Η κρίση είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αξιολόγηση της σπουδαιότητας των αντικειμένων, δηλαδή την *υπόληψη* που βρίσκεται στη φαντασία του υποκειμένου. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που συμβάλλει στην ένταξη του αντικειμένου στον κόσμο και την διαμόρφωση της διακριτής και ενυπόστατης ύπαρξής του²⁸. Με αυτή τη λειτουργία η γνωστική θεώρηση του κόσμου ορίζεται από τη Στωική σκέψη ως «καταληπτική φαντασία», μία *suigeneris* διαδικασία στο ηγεμονικό. Η «συγκατάθεση» στο ηγεμονικό για ένα από τα *λεκτά*, δηλαδή τα αντικειμενικά και έλλογα και, κατά συνέπεια, καθολικά κατανοητά περιεχόμενα της γλωσσικής σήμανσης είναι η βάση για το κριτήριο της πραγματικότητας και συνδέεται άρρηκτα με την συνείδηση. Κατά συνέπεια, η *γνώση* ορίζεται ως η συγκατάθεση σε μία καταληπτική φαντασία. Με άλλα λόγια οι άνθρωποι γνωρίζουν τα πράγματα όταν τα έχουν στο νου και έχουν αποκτήσει τη τους γνωστική εμπειρία²⁹, αφού η κρίση σχηματίζεται από την *υπόληψη* κατά την διαδικασία αξιολόγησης ενός αντικειμένου.

---

²⁵Inwood B., *Κανόνες και συλλογιστική στη Στωική Ηθική*, Δευκαλίων, 15, 1 (1997), σσ. 107-143.

²⁶Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001, 191.

²⁷ Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). *Stoicism*. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.

²⁸Inwood B., *Κανόνες και συλλογιστική στη Στωική Ηθική*, Δευκαλίων, 15, 1 (1997), σσ. 107-143.

²⁹Hadot P., *Meditations of M. Aurelius*, Harvard Uni. Press, Massachusetts, 1998, 72.

Με την ελεύθερη βούληση υποκείμενη στο ηγεμονικό και στις κρίσεις ο άνθρωπος πορεύεται στον κόσμο των Στωικών.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, οι λάθος κρίσεις είναι δυνατό να οδηγήσουν στην κακία, το ηθικό λάθος από την πλευρά του ανθρώπου. Ο Στωικός σοφός διέπεται από υπομονή και κατανόηση απέναντι στον άνθρωπο που έπραξε λάθος, αφού δεν είχε τη γνώση που απαιτείτο ώστε να λάβει την ορθή απόφαση. Εξάλλου, ακόμα και αυτή η ελαφρά παρέκκλιση από την ορθή πρακτική, σύμφωνα με την φύση, αδυνατεί να επηρεάσει τον τελικό σκοπό στο σύμπαν που είναι προαποφασισμένος με την νομοτέλεια που το διέπει.

Στον Μ. Αυρήλιο παρατηρείται ότι δίνεται ελευθερία της επιλογής στο άτομο ως προς τα καθημερινά ενώ ο παγκόσμιος σκοπός που είναι προδιαγεγραμμένος δεν βρίσκεται ποτέ σε απόκλιση. Οι μικρο-επιλογές είναι μεν αντικείμενο ελεύθερης εκλογής χωρίς όμως αυτό να επηρεάσει αυτά που είναι προκαθορισμένα. Για τον λόγο αυτό η γνώση του καλού και του κακού είναι «καταληπτικές» και χρειάζονται «συγκατάθεση» από το ηγεμονικό. Το καλό περιλαμβάνει το θάρρος, τη δικαιοσύνη, τη συγκράτηση, την αρετή ενώ το κακό την αδικία τη λήθη τον εγωισμό³⁰. Έτσι ενώ υπάρχει η νομοτέλεια, δίνεται το περιθώριο της ελεύθερης βούλησης και της εκλογής στο υποκείμενο. Συνάμα είναι εμφανής η συμβολή του Επίκτητου που πρέσβευε την ιδέα ότι οι άνθρωποι δεν πράττουν οικειοθελώς κακά, εφόσον αγνοούν ποιο είναι το καλό και το κακό. Συμπερασματικά, για τους Στωικούς η ανθρώπινη φύση είναι εξ αρχής καλή³¹, ωστόσο η άγνοια μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένη κρίση και, κατά συνέπεια στην κακία.

Για τους στωικούς, η συνείδηση αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για τον άνθρωπο στην προσπάθειά του να γνωρίσει τον κόσμο και να προσεγγίσει την αλήθεια. Η κεντρική ιδέα στη σκέψη των στωικών είναι ο βίος σύμφωνα με τη φύση. Δεν πρόκειται για μία ιδέα αντίστοιχη του σύγχρονου φυσιολατρισμού, αλλά, αντίθετα, σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο οι φιλόσοφοι αντιλαμβάνονταν το τί είναι ο

---

³⁰ Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001.

³¹ Hadot P., *Meditations of M. Aurelius*, Harvard Uni. Press, Massachusetts, 1998, 180.

κόσμος και για ποιον λόγο υπάρχει³². Ο σύμφωνος με τη φύση βίος υπαγορεύει τη δράση του ανθρώπου με τρόπο που να μην παραβιάζει τους κοινούς για όλους νόμους.

Στα πλαίσια της διδασκαλίας των στωικών, η τυχειότητα αποκλείεται σε κάθε της μορφή και έκφανση, ενώ κυριαρχεί η αιτιοκρατική προσέγγιση. Η νομοτέλεια διέπει τα πάντα, ενώ οι φιλόσοφοι θεωρούν ότι με αφετηρία τη δημιουργία του κόσμου, τα συμβάντα διαδέχονται το ένα το άλλο και συνδέονται με δεσμούς αιτίου – αιτιατού σε μία αλληλουχία που δεν σταματά. Αυτή είναι η πραγμάτωση της φύσης στον κόσμο καθώς είναι όλα ομογενή και επόμενα. Έτσι στο σύμπαν επικρατεί αμείλικτη αναγκαιότητα υπερβατική ως προς το άτομο και ορίζεται ως η «αιώνια δικαιοσύνη». Ο «Νους» γίνεται ο «Νόμος» που διέπει τα πάντα καθώς βρίσκονται σε ταύτιση και έτσι προκαλείται η φυσική οικείωση του ανθρώπου με τον κόσμο. Με αφετηρία αυτό ο κόσμος γίνεται μία «ένθεη» πραγματικότητα συστηματικοποιημένη από την ίδια της την μοναδική φύση. Ο Νους ταυτίζεται με τον Θεό, με τον σπερματικό λόγο και με την νομοτέλεια και είναι ο παγκόσμιος νόμος στον οποίο εκδηλώνεται κάθε ύπαρξη³³.

Η δικαιοσύνη, κατά τους στωικούς, αποτελεί μία έννοια που σχετίζεται με τη νομοτέλεια του σύμπαντος και τη θεϊκή πρόνοια. Οι στωικοί, λοιπόν, ζουν σε έναν κόσμο Ένθεο, που έχει μεταφυσικά στοιχεία και δοκιμασίες³⁴. Συστηματοποιώντας τον κόσμο, τον περιγράφουν ως μία ενιαία υπόσταση που εκδηλώνεται στην συνείδηση μέσω μίας αναλυτικά χαρτογραφημένης διαδικασίας. Η αλήθεια για το σύμπαν επικυρώνεται με την συνειδητοποίηση ότι αυτό είναι κατ' αρχήν ενιαίο, διέπεται από τον Θεό και ταυτόχρονα προσαρμόζεται στις συνθήκες της ανθρωπότητας. Επιδιώκοντας την περιγραφή της πραγματικότητας, είναι απαραίτητη διαδικασία της *κατοχύρωσης* του φυσικού κόσμου στη βάση της οποίας διαμορφώνεται η αξιολόγηση της ηθικής. Κατά συνέπεια, οι στωικοί αναζητούν απαντήσεις σε δύο ερωτήματα, ποιά είναι η πραγματικότητα και ποιά είναι το *καθήκον* του ανθρώπου μέσα σε αυτήν.

32Annas J., *The morality of Happiness*, Oxford Uni. Press, New York 1993, 36.

33Brun J., *ΟΣτωικισμός*, Αθήνα 1965.

34 Head, J., *Schopenhauer and the Stoics*, *The Warwick Journal of Philosophy*, Pli Special Volume 2016: *Self-cultivation: Ancient and Modern*, 90-115.

Η έννοια του καθήκοντος χρησιμοποιείται για να ορίσει αυτό που ο άνθρωπος αρμόζει να πράξει. Η φύση και το *κατά φύσιν* ορίζουν με τη σειρά τους το καθήκον του ανθρώπου. Αυτό σημαίνει ότι όχι μόνο ο άνθρωπος, αλλά και τα ζώα, που δεν έχουν ως χαρακτηριστικό τους τον λόγο, έχουν καθήκον, αφού οι πράξεις τους ορίζονται από τη φύση τους. Το καθήκον, εξάλλου, αποτελεί απόρροια της ορμής και, ως εκ τούτου, υπάρχει ως προϋπόθεση για την ολοκλήρωσή του, την οικείωση. Μία ζωή που καθοδηγείται από το καθήκον, κατά τον Αρχέδημο, είναι μία ζωή με ευδαιμονία, ενώ το καθήκον συνιστά πράξη που βρίσκεται σε αρμονία τόσο με τον λόγο όσο και με τη φύση³⁵.

Καθήκοντα του ανθρώπου είναι, κατά τους Στωικούς, για παράδειγμα η τιμή προς τους γονείς, τα αδέρφια ή και την πατρίδα, καθώς και η καλή συμπεριφορά απέναντι στους φίλους. Οι ενέργειες που αντιτίθενται αυτών, στην πραγματικότητα είναι απορριπτέες από τη λογική και, κατά συνέπεια, θεωρείται ότι είναι «παρά το καθήκον». Οι ενέργειες που δεν υπαγορεύονται ρητά από τη λογική, όπως, για παράδειγμα οι απλές ενέργειες που κάνει στην καθημερινότητά του ο άνθρωπος, ονομάζονται *ουδέτερες*³⁶.

Τα πλήρη ή τέλεια καθήκοντα είναι αυτά που συμφωνούν με την αρετή, τη σύνεση και τη δικαιοσύνη και περιέχουν «όλους τους αριθμούς», όπως, δηλαδή, ακριβώς η μουσική περιέχει όλα τα μέτρα και κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργείται η αρμονία³⁷. Ανάμεσα στα πλήρη κατορθώματα, σύμφωνα με τον Στοβαίο, είναι το φρονεΐν, το σωφρονεΐν, το δικαιοπραγείν, το χαίρειν, το ευεργετείν, το ευφραΐνεσθαι, το φρονίμως περπατεΐν και κάθε τί ακόμη που κάνει ο άνθρωπος σύμφωνα με τον ορθό λόγο³⁸.

Οι στωικοί, όπως επισημαίνει ο Inwood³⁹ ξεχωρίζουν σαφώς τα καθήκοντα από τα κατορθώματα. Στην πρώτη περίπτωση, κάνουν λόγο για πράξεις που έχουν μία βάση

---

³⁵ΔιογένηςΛαέρτιος 7.88 / SVF 3 Archedemus 20 / LS 59A.

³⁶ΔιογένηςΛαέρτιος 7.109.

³⁷SVF 3.500/ LS 59M.

³⁸SVF 6.501 / LS 59M.

³⁹Inwood B., *Κανόνες και συλλογιστική στη Στωική Ηθική*, Δευκαλίων, 15, 1, 1997, σ. 113-114.

στη λογική και έχουν ως στόχο την κατάκτηση ενός *προτιμητέου αδιάφορου*. Στη δεύτερη περίπτωση, ο αποκλειστικός στόχος είναι η κατάκτηση της αρετής, και μάλιστα στην τέλεια μορφή της. Τα τέλεια καθήκοντα εκτελούνται πάντοτε από τους σοφούς, ωστόσο αυτοί μπορεί να εκτελέσουν και *μεσαία καθήκοντα*, όπως είναι η συμμετοχή σε έναν διάλογο, το να είναι πρεσβευτές κοκ, εφόσον θεωρήσουν ότι αυτό είναι απαραίτητο να συμβεί. Τέλος, διέκριναν και τα *αμαρτήματα* δηλαδή τα λάθη, τις εσφαλμένες πράξεις που δεν συμφωνούν με τον ορθό λόγο και δεν καθοδηγούνται από το καθήκον⁴⁰. Αντίθετα, δεν έκαναν λόγο για δικαιώματα, αφού αυτά απορρέουν από τη φύση που ενεργεί πάντοτε με γνώμονα τη δικαιοσύνη και παρέχει σε όλους τα ίδια, χωρίς διακρίσεις. Η δικαιοσύνη αποτελεί, συνεπώς, μία αρετή που όταν ο άνθρωπος την υπηρετεί τον κατευθύνει ώστε να διεκδικήσει τα δικαιώματά του, αυτά που η ίδια η φύση έχει προβλέψει γι' αυτόν και δεν είναι δυνατό να τα στερηθεί. Ένας άνθρωπος, για να ολοκληρωθεί, είναι απαραίτητο να ενεργεί με βάση τη δικαιοσύνη. Μάλιστα, όπως παροτρύνει ο Κικέρων, ένας άνθρωπος δεν πρέπει να προχωρά σε οποιαδήποτε πράξη αν δεν είναι απολύτως σίγουρος ότι αυτή είναι δίκαιη⁴¹.

Έτσι, η οικειώση σε ατομικό επίπεδο είναι καθήκον και όταν εκτελείται είναι το αποτέλεσμα μία ορθής κρίσης⁴². Ο νόμος που ενυπάρχει στην φύση προβλέπει τι θα ακολουθήσει, για τον λόγο αυτό όταν γίνει κατανοητός στο υποκείμενο τότε αυτό προσεγγίζει την κατάσταση του Στωικού σοφού. Μέσα από αυτό μπορεί να προκύψει η *Θέωση* (Divination) όπου το υποκείμενο δύναται ακόμα και να προβλέψει τα γεγονότα στο μέλλον βάσει της εμπειρίας αυτών που συμβαίνουν στη φύση⁴³. Αυτό μπορεί να συμβεί υπό την έννοια ότι το υποκείμενο μπορεί να προνοήσει την αντίδραση στην αλληλουχία των γεγονότων. «Συμφιλίωσου με τον εαυτό σου διότι και αυτός είναι μέρος της φύσης» Μ. Αυρήλιος. Κατόπιν ενδοσκόπησης, ο σοφός, αναλύει την ύπαρξή του και από αυτή την διαδικασία επιδιώκει το καθήκον του τον κόσμο. Η αληθινή γνώση του κόσμου και η ορμή προς αυτόν είναι τα εσωτερικά

---

⁴⁰ SVF 3.500/ LS 59K.

⁴¹ Cicero, Off 1.9.30.

⁴² Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001, 135.

⁴³ Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001, 248.

σημεία αναφοράς στο υποκείμενο και είναι επαρκή για να κερδίσει την σοφία⁴⁴. Η κρίση αξιολογεί τα αντικείμενα και τις έννοιες αντλώντας το υλικό της από την φαντασία. Με βάση αυτό, η περίπτωση της αυτό-συντήρησης είναι φυσική επιθυμία και για τον Ιεροκλή οδήγησε στην δημιουργία της κοινωνίας. Η ορμή οδηγεί στην δικαιοσύνη και στην συνεργασία και από εκεί σε μία κοινωνία σοφών.

Το κριτήριο της πραγματικότητας, κατά συνέπεια, έχει χροιά «φυσική» συνδυάζοντας τον Θεό, την ύλη και την εμ-ψύχωση όλου του κόσμου. Η μηχανική της συνείδησης είναι αμφίδρομη με το υποκείμενο να δέχεται τις ποιότητες και τις προϋποθέσεις των αντικειμένων και στην συνέχεια να τις συμφωνεί για να δημιουργήσει τον κόσμο μπροστά του. Ταυτόχρονα η συνειδητοποίηση της Ένθεης πραγματικότητας και της καλοσύνης του Θεού προσδίδουν νόημα στην ύπαρξη σε μία επαναλαμβανόμενη ακολουθία που καταλήγει πάντα στην εκτύρωση, δηλαδή την κατάσταση στην οποία τα στοιχεία επανέρχονται στην αρχική τους κατάσταση έως ότου μετατραπούν ξανά σε φωτιά. Αυτή είναι η «αλήθεια» που έχει συνειδητοποιήσει ο Στωικός Σοφός έχοντας αποκτήσει «απάθεια» καθώς τίποτα δεν τον αγγίζει ενώ έχει αφεθεί στην ροή των γεγονότων ως ενεργός παρατηρητής και δρών. Με τον Θεό να μην είναι υπερβατικός, κάθε λειτουργία της συνείδησης διέπεται από αυτόν έτσι δεν υπάρχει κάτι που μπορεί να πτοήσει τον σοφό όσο πορεύεται στον κόσμο. Ο Στωικός Σοφός είναι ελεύθερος από κάθε πόνο και κάθε βάσανο που μπορεί να προκύψει στο σώμα του ή στις κρίσεις του⁴⁵.

---

⁴⁴Hadot P., *Meditations of M. Aurelius*, Harvard Uni. Press, Massachusetts, 1998.

⁴⁵Θεοδωρακόπουλος Ι.Ν., *Η ηθική των Στωικών*, Εκδόσεις Νέα Εστία, Αθήνα 1981, 1554-1556.

2. Η φιλοσοφία του Schopenhauer

2.1. Το κριτήριο της πραγματικότητας στο A. Schopenhauer. Ο κόσμος ως βούληση και ως παράσταση

Ο κόσμος για τον Schopenhauer αποτελείται από τη Βούληση και από την παράσταση, όπως παρουσιάζεται μέσα από το έργο του «Ο κόσμος ως Βούληση και ως παράσταση». Με την έννοια της Βούλησης εννοείται ο κόσμος, όπως θα ήταν ακόμη και όταν δεν θα υπήρχε κανένας νους που θα μπορούσε να τον δει⁴⁶. Η έννοια της Βούλησης βρίσκεται εκτός του χώρου και του χρόνου και είναι άγνωστη στον νου, που μπορεί να γνωρίζει τον κόσμο μόνο έως εκεί που ορίζεται από τα όρια του αποχρώντος λόγου⁴⁷. Ο αποχρών λόγος εξηγεί στα όρια της αιτιότητας, την παράσταση, που αποτελεί το όριο της γνώσης του ανθρώπου, καθώς και τα αντικείμενα, τα φαινόμενα της βούλησης⁴⁸.

Ο νους του ανθρώπου είναι αυτός που του επιτρέπει να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα όντα, υπό την έννοια ότι έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει τις έννοιες. Οι έννοιες αυτές είναι αντίστοιχες με τα λεκτά των Στωικών που παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Πρόκειται για την *αναπαράσταση των αναπαραστάσεων*⁴⁹. Η λογική ικανότητα, ακολούθως, αποτελεί την προϋπόθεση ώστε ένας άνθρωπος να επικοινωνήσει με έναν άλλο άνθρωπο, έναν άλλο φορέα της λογικής. Η λογική αυτή, που αντιστοιχεί στον λόγο των Στωικών, αποτελεί την ειδοποιό διαφορά και την απαραίτητη συνθήκη που του επιτρέπει να προσεγγίσει και να κατανοήσει έννοιες όπως η θρησκεία, το χιούμορ, το δράμα, να εκτιμήσει το ωραίο και την υπερίσχυση του λόγου έναντι του ενστίκτου. Η λογική ικανότητα, λοιπόν, είναι αυτό που διαχωρίζει τον άνθρωπο από τα υπόλοιπα έμβια όντα.

---

⁴⁶Jacquette D., Schopenhauer Philosophy and the Arts, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1999, 2

⁴⁷Schopenhauer A. Περί της τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου, Εκδ. ΚΑΚΤΟΣΑθήνα 2013.

⁴⁸Jacquette D., Schopenhauer Philosophy and the Arts, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1999, 3.

⁴⁹Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 9.

Κατά τον Schopenhauer, η Βούληση αποτελεί, τη δύναμη που βοηθά τον άνθρωπο να αντιληφθεί τον κόσμο, ένα εργαλείο της συνείδησής του, εξαιρετικά σημαντικής και ουσιαστικής σημασίας. Με αυτόν τον τρόπο, είναι δυνατό να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο έχει δημιουργηθεί ο κόσμος, την «αλήθεια» στην οποία στηρίζεται⁵⁰. Η σωτηριολογική προσέγγιση στη δημιουργία του κόσμου, στην πραγματικότητα αναδεικνύει τη Βούληση και τη σπουδαιότητά της⁵¹.

Η Βούληση, για τον Schopenhauer βοηθά τον άνθρωπο να αναζητήσει την αλήθεια του κόσμου και της φύσης. Συνολικά, η Βούληση είναι μία τυφλή και αδιαίρετη από το σώμα δύναμη. Το ανεκπαίδευτο υποκείμενο όταν την αισθάνεται δεν μπορεί ταυτόχρονα και να την αναγνωρίσει. Ο ασκητικός βίος μπορεί να επιτρέψει στο άτομο να κατευνάσει τη Βούληση και να οδηγηθεί στην αυταπάρνηση. Πρόκειται για έναν τρόπο ζωής που συνεπάγεται τον περιορισμό των επιθυμιών και του πόνου, αλλά και την ανάδειξη συναισθημάτων αδιαφορίας απέναντι στη χρεία και την πλήξη. Ο ασκητής αδιαφορεί και δεν επηρεάζεται από αυτά που συμβαίνουν στον φαινομενικό κόσμο, καθώς έχει εγκαταλείψει τη βούλησή του για ζωή, αλλά και συνολικά τη βούληση που αποτελεί την κινητήριο δύναμη συνολικά για τον εμπειρικό κόσμο.⁵²

Κάθε περιγραφή του ανθρώπου μεταδίδει ένα φαινόμενο της Βούλησης καθιστώντας αυτόν την κορυφαία της εκδήλωση καθώς κατέχει το μοναδικό κλειδί για να την ξεκλειδώσει ανάμεσα από όλα όντα. Έτσι η θέληση για ζωή που εκφράζεται στην επιβίωση, στην συντήρηση του σώματος και στην αναπαραγωγή είναι η πιο άμεση πρόσβαση στην πραγματικότητα της Βούλησης. Το κέρδος μέσα από αυτή τη διαδικασία είναι η μη παραστατική επαφή με το πράγμα-κάθε-αυτό⁵³. Ο πόνος δεν απεικονίζει τον φαινόμενο κόσμο αλλά είναι η εμπειρία μιας μη αναπαριστώμενης πραγματικότητας και ωθεί στην αυτοσυντήρηση, στην βούληση για ζωή. Αν ο πόνος δεν υπήρχε τότε κάθε ατομική εσωτερική σύγκρουση θα εξουδετερωνόταν/βρισκόταν σε γαλήνη. Η εσωτερική διαμάχη στο υποκείμενο είναι αυτή που κάνει τον κόσμο να

---

⁵⁰Schopenhauer A., *Η τέχνη του να έχεις πάντα δίκιο*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2013, 11-13.

⁵¹Head, J., *Schopenhauer and the Stoics*, *The Warwick Journal of Philosophy*, Pli Special Volume 2016: *Self-cultivation: Ancient and Modern*, 90-115.

⁵²Jacquette D., *Schopenhauer Philosophy and the Arts*, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1999, 2.

⁵³Jacquette D., *Schopenhauer Philosophy and the Arts*, Cambridge Uni. Press, Cambridge, 1999, 19.

προχωράει και μέσα από αυτό απορρέουν, τα κίνητρα. Έτσι ο Schopenhauer πιστεύει ότι η Βούληση εκδηλώνεται μέσα από τον πόνο και αναζητά τα αντικείμενα στον φαινόμενο κόσμο.

Ο κόσμος ως βούληση αποτελεί το θεμέλιο της υπερβατολογικής πλευράς στην ανθρώπινη ύπαρξη. Πρόκειται για μία τυφλή ορμή, μία δύναμη που ωθεί τον άνθρωπο προς τα αντικείμενα. Η ατομική βούληση αποτελεί την πλέον άμεση πρόσβαση του ανθρώπου στην πραγματικότητα της Βούλησης. Η ρίζα του αποχρώντος λόγου συμβάλει στην οικοδόμηση του κόσμου και την κατανόηση των φαινομένων στη βάση τεσσάρων κατηγοριών: των φυσικών φαινομένων, των μαθηματικών θεωρημάτων, των εννοιών και των αντικειμένων της Βούλησης. Με βάση αυτές τις κατηγορίες, ο κόσμος και τα φαινόμενα συνδέονται με αιτιώδεις σχέσεις, μαθηματικές και γεωμετρικές έννοιες, λογικές έννοιες, καθώς και την ίδια τη Βούληση, την ορμή προς τα αντικείμενα⁵⁴. Η ορμή, δηλαδή η κίνηση προς τα αντικείμενα, αποτελεί μία κίνηση που έχει διττή σημασία και αναφέρεται τόσο στην επιθυμία όσο και στον συνδυασμό του υποκειμένου με τα αντικείμενα. Η Βούληση συσχετίζεται με τη φυγή του ανθρώπου μπροστά στον φόβο ή τον πόνο, ενώ καλύπτεται από τη συνείδηση, έτσι ώστε να μην είναι ορατή στον άνθρωπο. Για να μπορέσει ο άνθρωπος να την αντιληφθεί, είναι απαραίτητο να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τα συναισθήματα που τη συνοδεύουν.

Ο νους είναι αυτός που εξετάζει τα αντικείμενα και τα επιβεβαιώνει, ενώ το ανθρώπινο σώμα βιώνει την πραγματικότητα. Κατά τον Schopenhauer, η αισθητική προσέγγιση της πραγματικότητας κατά βάση είναι εμπειρική και λιγότερο κριτική. Γι' αυτό, τα ζώα, όπως και οι άνθρωποι, έχουν την ικανότητα να γνωρίσουν σε σημαντικό βαθμό τον κόσμο της Βούλησης. Ο άνθρωπος, όμως, διαθέτει και τη λογική και είναι σε θέση να αντιληφθεί τις έννοιες, γεγονός που τον διαφοροποιεί από τα ζώα⁵⁵.

Ο ανθρώπινος νους, συνεπώς, έχει τη δυνατότητα να κατανοεί τις έννοιες, που δεν γίνονται αντιληπτές με τις αισθήσεις του ανθρώπου. Αυτό αποτελεί την

---

⁵⁴Schopenhauer A. Περί της τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου, Εκδ. ΚΑΚΤΟΣΑθήνα 2013.

⁵⁵ Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). Stoicism. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.

αναπαράσταση των αναπαραστάσεων ποια είναι η πρωτηαναπράσταση; και δίνει στον άνθρωπο την υπεροχή έναντι των ζώων. Η λογική ικανότητα συνιστά ένα από τα συστατικά στοιχεία των κοινωνιών, ενώ ο λόγος καθιστά τον άνθρωπο ικανό για την Θρησκεία, για το χιούμορ, για την τέχνη, για την εκτίμηση του ωραίου και του υπέροχου, για την υπεροχή του «λόγου» αντί του «ενστίκτου» και γενικότερα για όλα όσα τον διαφοροποιούν νοητικά από τα άλλα όντα. Όλα τα ανθρώπινα όντα είναι προικισμένα με τον λόγο και γι' αυτό μπορούν να αντιληφθούν το νόημα των λέξεων και των εννοιών⁵⁶.

Μία ακόμη σημαντική προϋπόθεση για την κατανόηση της πραγματικότητας είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος βρίσκεται ενώπιον αντικειμένων που χρήζουν ερμηνείας από τα υποκείμενα. Η ύλη μεταμορφώνεται με βάση τους κανόνες αιτιότητας, σύμφωνα με τις αρχές του αποχρώντος λόγου, και, με αυτόν τον τρόπο, νοηματοδοτείται το συνολικό οικοδόμημα. Η αιτιότητα αναφέρεται στην ακολουθία των γεγονότων και όχι στη Βούληση. Σχετίζεται, κατά συνέπεια, με τα φαινόμενα της Βούλησης.

Με βάση τα παραπάνω, η πραγματικότητα του ανθρώπου συναντά τη συνείδηση. Ο Schopenhauer έξω από τα όρια του κόσμου αυτού και της φυσικής του εξήγησης θέλοντας να δώσει βαθύτερο νόημα στην δημιουργία του και βρέθηκε στο μονοπάτι του ιδεαλισμού. «Αυτό είναι η ουσία της ύλης και αποτελεί το υπόστρωμα των φαινομένων των ιδεών»⁵⁷.

Η δικαιοσύνη, από την άλλη πλευρά, αποτελεί μία έννοια που διαμορφώνεται αποκλειστικά και μόνο στο τέλος της ζωής του ατόμου, όταν είναι δυνατός ο απολογισμός και η κατανόηση του ισοζυγίου ανάμεσα στις απολαύσεις και τον πόνο, την ευτυχία και τη δυστυχία του. Σχετίζεται άμεσα, λοιπόν, με την ύπαρξη της εξισορρόπησης ανάμεσα στις δύο αυτές πτυχές και καταδεικνύει το γεγονός ότι κρίση για τον κόσμο αποτελεί ο ίδιος ο κόσμος⁵⁸.

---

⁵⁶ Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). Stoicism. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.

⁵⁷Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 43.

⁵⁸Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφάλαιο Ηθική, Παρ. L 195.

2.2. Η Ιδέα και η Βούληση στον Schopenhauer

Η Ιδέα είναι ένα παράδειγμα και βρίσκεται έξω από τις συμβάσεις του χώρου του χρόνου και των φυσικών δυνάμεων. Αν το υποκείμενο στοχαστεί ένα αντικείμενο πέρα από τον αποχρύν λόγο θα καταφέρει να δει την Ιδέα μέσα σε αυτό⁵⁹. Τα αντικείμενα σχετίζονται απαραίτητα με την μη βουλητική φύση ως πρότυπο στον κόσμο αυτό. Είναι αυτό που ονομάζει ο Schopenhauer *Πλατωνικές ιδέες* οι οποίες αντιστοιχούν στα πρότυπα που προσομοιάζει η ύλη⁶⁰. Άρα εντοπίζει εδώ μία σειρά από πρότυπα βάσει των οποίων η ύλη θα μεταμορφωθεί για να τα εισάγει στον κόσμο αυτό και να τα επαληθεύσει μέσω του αποχρώντος λόγου⁶¹.

Στοχαζόμενοι την αλληλουχία χώρος – χρόνος – αιτιότητα-λογική υποσυνείδητα βαδίζουμε στην επαρκή εξήγηση του κάθε φαινομένου μέσω των θεωρημάτων του αποχρώντος λόγου, της τετραπλής ρίζας που εξηγεί με σαφήνεια το τί είναι ο φαινόμενος κόσμος. Αυτός είναι ο φαινόμενος κόσμος της Βούλησης και φαινόμενα αυτής είναι οι άνθρωποι, τα υπόλοιπα όντα και τα αντικείμενα στον χώρο. Η ύλη λαμβάνει μορφές υιοθετώντας τα πρότυπα που τίθενται από τις Ιδέες και το πετυχαίνει αυτό σε μία αλληλουχία γεγονότων. Κάπως έτσι συστήνεται η παράσταση του κόσμου για το υποκείμενο.

Η ιδέα αποτελεί την άμεση αντικειμενοποίηση και εκδήλωση της Βούλησης⁶². Η χρήση της ιδέας έχει περισσότερο επιστημονικό χαρακτήρα. Το βασικό στοιχείο που επιτρέπει την κατανόηση των ιδεών είναι η *διάνοια* μέσω της οποίας ο άνθρωπος μπορεί να προχωρήσει σε συμπεράσματα. Η γνώση αποτελεί, υπό αυτή την έννοια,

---

⁵⁹Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 40.

⁶⁰ Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). Stoicism. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.

⁶¹Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 36.

⁶²Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 30.

τον υπηρέτη της Βούλησης, ενώ η διάνοια βοηθά στην αναγνώρισή της. Μόνο οι άνθρωποι που είναι απελευθερωμένοι από τη Βούληση και σκέπτονται ανεξαρτήτως του πεδίου του αποχρώντος έχουν την ικανότητα να εντοπίζουν τις ιδέες στα αντικείμενα και να κατανοούν *τί είναι*⁶³.

Ο Schopenhauer δεν θεωρεί ότι η Βούληση, δηλαδή το *πράγμα καθ' εαυτό*, αποτελεί και την αιτία του φαινομενικού κόσμου. Η διαφορά στη δική του Βούληση συνίσταται στο γεγονός ότι η δράση της ίδιας της Βούλησης και η ενέργεια κάθε επιμέρους στοιχείου του κόσμου αλλά και η συνολική του λειτουργία ως όλου, είναι στην πραγματικότητα ακριβώς το ίδιο πράγμα, αν και φαινομενικά έχουν διαφορές. Η πραγματικότητα αποτελεί μία εκκοσμικευμένη Βούληση, αλλά αυτό δεν συμβαίνει με την έννοια του αποτελέσματος της δράσης της Βούλησης, αλλά ως η ίδια η έκφραση του πράγματος καθ' εαυτό. Κατά συνέπεια, κάθε έκφραση και έκφανση του κόσμου εκδηλώνεται με παράλληλη εκδήλωση και της βούλησης, ενώ η τελευταία ενεργεί και επιβεβαιώνει την ύπαρξή της μέσα από αυτή τη διαδικασία.

Ο *λογικός στοχασμός* είναι βασισμένος στην έννοια του αποχρώντος λόγου, ενώ όταν κινείται πέραν από αυτόν, τότε χρησιμοποιείται η μέθοδος της διάνοιας. Τότε, είναι δυνατό να απομονωθούν οι ιδέες από τα αντικείμενα και ο στοχασμός να χαρακτηριστεί από πληρότητα⁶⁴. Η επιστήμη μπορεί να φτάσει στα όρια του αποχρώντος λόγου, όχι όμως και να ξεπεράσει τα όρια της αναπαράστασης. Αντίθετα, η τέχνη πηγάζει από τις Ιδέες και, κατά συνέπεια δεν εξαρτάται από τον αποχρώντα λόγο και τα όριά του, αφού αυτός βασίζεται στη γνώση της πραγματικότητας. Τα πρότυπα των ιδεών, υπό αυτή την έννοια, αποτελούν το μέσο για την αντικειμενοποίηση της Βούλησης, ενώ το αντικείμενο της διάνοιας είναι η αιώνια Ιδέα⁶⁵.

---

⁶³Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 31.

⁶⁴Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 34.

⁶⁵Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 36.

Η Βούληση του ατόμου αντικατοπτρίζεται στο σύνολο των κινήτρων που καθορίζουν και υποκινούν τις πράξεις του, καθώς οι άνθρωποι επιδιώκουν διαρκώς να αποκτήσουν αυτά που δεν έχουν ακόμη αποκτήσει, ενώ, την ίδια στιγμή μπορεί ακόμη και να αδιαφορούν γι' αυτά που ήδη έχουν. Έτσι, κινήτοποιούνται, υπάρχει μία δύναμη που τους ωθεί στον χώρο και το χρόνο. Το σώμα του ανθρώπου παραμένει ανικανοποίητο και διαρκώς αναπτύσσει νέες επιθυμίες. Η συνείδηση του σώματος συνιστά την πρώτη μορφή αυτογνωσίας, την πρώτη και πλέον απλή συμφωνία ανάμεσα στη Βούληση και το υποκείμενο. Ο άνθρωπος, αρχικά, αισθάνεται την θέληση για ζωή, που αποτελεί το πρώτο και πλέον σημαντικό κίνητρό του. Ο Schopenhauer, λοιπόν, θέτει στο επίκεντρο όχι το σύνολο, αλλά τον άνθρωπο, την ατομικότητα, που αποτελεί το σημείο έναρξης του στοχασμού του.

Η ικανοποίηση που ο άνθρωπος λαμβάνει από την εκπλήρωση των επιθυμών του είναι, για τον Schopenhauer, εξέλιξη αρνητική. Η ίδια η επιθυμία, όταν εκπληρώνεται, καταστρέφει την ικανοποίηση και ακολούθως δημιουργεί μία νέα ανάγκη, ένα κενό που πρέπει ο άνθρωπος με κάποιον τρόπο να καλύψει⁶⁶. Η διαδικασία αυτή οδηγεί στην ανάδειξη ενός νέου κινήτρου, είτε συνειδητά είτε ασυνειδητά. Η λειτουργία της Βούλησης, εξάλλου, είναι προσανατολισμένη προς την ίδια τη Βούληση. Η ιστορία της ζωής κάθε ανθρώπου, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο φιλόσοφος, αποτελείται από μία αλληλουχία γεγονότων με κύριο χαρακτηριστικό τους τον πόνο. Ο άνθρωπος σε αυτή την πορεία έχει γνώση του γεγονότος ότι οι υπόλοιποι άνθρωποι ικανοποιούνται όταν δεν έχουν τα δικά του βάσανα, δεν συμπάσχουν με αυτόν και δεν βιώνουν το συναίσθημα του οίκτου⁶⁷.

Το πλέον ευχάριστο γεγονός της ζωής του ανθρώπου, κατά τον Schopenhauer, είναι η πεπερασμένη της διάρκεια. Ο άνθρωπος, σε αυτή την πορεία του στον κόσμο, προσεύχεται στον Θεό και ζητάει την παρέμβασή του για τα ζητήματα που τον απασχολούν. Αυτό είναι ενδεικτικό του ότι ο άνθρωπος αισθάνεται και είναι έρμαιο της μοίρας του και ότι κάθε ικανοποίηση είναι εφικτή όταν δεν ξεπερνά τα όρια του

---

⁶⁶Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 57.

⁶⁷Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 59.

αποχρώντος λόγου. Για κάθε αναξιοπαθόντα, η Βούληση λαμβάνει οδυνηρές διαστάσεις, αφού το ίδιο του το σώμα, αλλά και οι ανάγκες του που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν ώστε να του προσφέρουν την ευχαρίστηση.

Οι ενέργειες του ανθρώπου υποκινούνται από τρεις δυνάμεις: τον εγωισμό, που δεν έχει όρια και συνίσταται στην αναζήτηση του συμφέροντος του ίδιου του υποκειμένου, την κακία, που μπορεί να φτάσει μέχρι και σε ακραία σκληρότητα και συνίσταται στην επιδίωξη του κακού του άλλου και, τέλος, την ευσπλαχνία, που συνίσταται στην αναζήτηση του καλού του άλλου ατόμου και σχετίζεται με τη γενναιοδωρία και τη μεγαλοψυχία (*magnanimity*)⁶⁸. Ο φθόνος και η ευσπλαχνία αποτελούν δύο συναισθήματα που, για τον φιλόσοφο, βρίσκονται σε εκ διαμέτρου αντίθετα σημεία. Και τα δύο συναισθήματα κάνουν τον άνθρωπο να συγκρίνει τον εαυτό του, την κατάσταση στην οποία βρίσκεται και τα όσα βιώνει με αυτά που βιώνουν οι συνάνθρωποί του. Όταν κατά τη σύγκριση αυτή αισθανθεί φθόνο, τότε ορθώνει ένα τοίχος ανάμεσα στον ίδιο και τους άλλους, αναδεικνύονται εμπόδια που δεν του επιτρέπουν να τους προσεγγίσει και οι πράξεις του είναι εξίσου αρνητικές. Από την άλλη πλευρά, η ευσπλαχνία καταλύει αυτές τις διαφορές και γκρεμίζει τα τείχη, αποτελεί ένα συναίσθημα που φέρνει τον άνθρωπο πιο κοντά στους άλλους και του δίνει τη δυνατότητα να τους κατανοήσει και να τους προσεγγίσει⁶⁹.

Η έννοια του εγωισμού είναι ιδιαίτερα σημαντική στη σκέψη του Schopenhauer. Εξάλλου, ο άνθρωπος από τη φύση του επιδιώκει να έχει τα πάντα και να διατηρεί τον έλεγχο. Αυτό ορίζεται από τον Schopenhauer ως εγωισμός⁷⁰. Ο ρόλος του είναι εξαιρετικά σημαντικός, αφού υποκινείται από τη Βούληση στην προσπάθειά της να αναζητήσει και να βρει ξανά τον εαυτό της. Πρόκειται για μία από τις εκδηλώσεις της, μαζί με τη γνώση, τον πόνο και την ευχαρίστηση. Η ζωή του ανθρώπου θεωρείται ότι συνιστά την πιο οδυνηρή μορφή ζωής, υπό την έννοια ότι μετακινείται από τον πόνο στην αδημονία. Ο πόνος προκαλείται, μεταξύ άλλων, από την έλλειψη, από τη μη ικανοποίηση του ατόμου από τη ζωή του. Η Βούληση μπορεί να φανεί στα

---

⁶⁸Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφ. Ηθική, L157.

⁶⁹Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφάλαιο Ηθική, Παρ. Ρ II 219.

⁷⁰Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 61.

κίνητρα που κινούν τον άνθρωπο, αυτά αποτελούν την αιτιότητα στις εκδηλώσεις της και είναι φαινόμενά της. Συνεπώς οι άνθρωποι κυρίως απολαμβάνουν αυτά που ελπίζουν να αποκτήσουν και όχι αυτά που ήδη έχουν. Εδώ βρίσκεται και η δύναμη που τους οδηγεί εμπρός καθώς τα κίνητρα (η αιτιότητα) απαντούν σε όρους χώρου και του χρόνου και εννοιών.

Το πρώτο επίπεδο αυτογνωσίας του υποκειμένου σχετίζεται με την αρχή της εξατομίκευσης (principium individuationis). Η ίδια αποτελεί και την πλέον σημαντική εκδήλωση της Βούλησης, καθώς και τη βάση για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ατόμου. Στο επίκεντρο του κόσμου βρίσκεται το άτομο που έχει την ικανότητα της γνώσης. Με βάση τη σκέψη του Schopenhauer, τα πάντα κινούνται γύρω από το άτομο. Ταυτόχρονα με την υποσυνείδητη επιβεβαίωση του αποχρώντος λόγου ο κόσμος καθίσταται αληθινός για το υποκείμενο.⁷¹

Το κίνητρο αποτελεί την κινητήρια δύναμη που καθοδηγεί τη Βούληση όταν ο άνθρωπος, λόγω του ότι δεν ικανοποιείται, διαμορφώνει νέες επιθυμίες. Η πιο απλή, πρωταρχική συμφωνία ανάμεσα στη Βούληση και το υποκείμενο είναι η συνειδητοποίηση του σώματος του, είναι η πρώτη μορφή αυτογνωσίας. Η θέληση για ζωή, αμέσως, γίνεται το βασικότερο κίνητρο για το υποκείμενο. Υπό αυτή την έννοια, συνιστά αδικία η άρνηση της βούλησης στους άλλους. Σε αυτό το πλαίσιο, αυτός που βιώνει την αδικία δέχεται μίας μορφής ηθική επίθεση που προκαλείται από τα συναισθήματά του. Το άδικο είναι πρωτόγονο και θετικό, το δίκαιο είναι το αντίθετό του, δευτερεύον και αρνητικό. Η επιτυχία για τον Schopenhauer, θα ήταν να κάνουμε τους ανθρώπους να παραιτηθούν από την ηδονή της διάπραξης του κακού. Ενώ αντίθετα όταν η θέληση για ζωή του ενός ξεπεράσει τα όριά της και περιορίσει αυτήν ενός άλλου ατόμου ζητά να υποτάξει τις δυνατότητές κάποιου άλλου σφετεριζόμενος την ύπαρξή του⁷².

ο φιλόσοφος συμπεραίνει ότι, καθώς η μοίρα είναι αυτή που ορίζει την πορεία των πραγμάτων, ενώ ο ρόλος της τύχης είναι σημαντικός, ο άνθρωπος είναι απαραίτητο

---

⁷¹ Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). Stoicism. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.

⁷²Schopenhauer A. Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 62.

να βιώνει διαρκώς τον φόβο της αναξιοπάθειας. Πρόκειται για μία διαρκή απειλή που αισθάνεται το άτομο και οδηγεί στην πεποίθηση ότι οι επιθυμίες του δεν θα ικανοποιηθούν καθώς υπάρχουν άλλες παράμετροι που δεν μπορεί να ελέγξει και εμποδίζουν αυτή την εξέλιξη. Εξαιτίας αυτού, είναι απαραίτητη η θέσπιση των νόμων και της ηθικής, έτσι ώστε να ορίζεται το καλό και το κακό⁷³.

2.3. Ηθική του Schopenhauer

Αντίθετα με τους στωικούς, ο Schopenhauer δεν θεωρεί ότι είναι εφικτή η επίτευξη της ευτυχίας για τον άνθρωπο. Ο φιλόσοφος πιστεύει, αντίθετα, ότι ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να περάσει από μία αλληλουχία πόνων και το σενάριο της ευτυχίας φαντάζει αδύνατο να επιτευχθεί. Η ηθική θεωρία του Schopenhauer είναι καθαρά περιγραφική. Δεν καθορίζει το τί πρέπει να κάνει ο άνθρωπος, αλλά το πώς πρέπει να το κάνει αυτό που επιθυμεί. Επιπλέον, κάνει λόγο για τα ηθικά ιδανικά που είναι απαραίτητο να υιοθετήσει ο άνθρωπος ώστε να ζήσει μια ηθική ζωή. Ο φιλόσοφος προσπαθεί να δώσει απάντηση σε ό,τι αφορά τα κίνητρα που ωθούν τα άτομα στην πραγματοποίηση ηθικής αξίας ενεργειών και να αποκαλύψει τα θεμέλια της ηθικής. Σύμφωνα με την προσέγγισή του, οι δράσεις του ανθρώπου μπορεί να είναι ηθικά αδιάφορες, ηθικά κατακριτέες ή να έχουν ηθική αξία. Επίσης, θεωρεί ότι κάθε ενέργεια του ανθρώπου είναι σκόπιμη γίνεται με γνώμονα την επίτευξη συγκεκριμένου στόχου, προς ένα καλό ή ένα κακό⁷⁴.

Η ηθική και ο νόμος του δικαίου, για τον Schopenhauer, είναι απαραίτητο να υπάρχουν και να ρυθμίζουν τη ζωή του ανθρώπου και των κοινωνιών. Όταν ηθική αποτελεί το κίνητρό μίας πράξης, τότε αυτή η πράξη θεωρείται ότι αποτελεί πράξη αγάπης προς τον εαυτό. Το καλό, κατά συνέπεια, συνίσταται στη συμβατότητα ενός

---

⁷³Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 63.

⁷⁴ Schopenhauer, A., *The World as Will and Representation*. Vol 1. Trans. E.J.F Payne New York: Dover, 1969, 360.

αντικειμένου με τον προκαθορισμένο τελικό σκοπό της Βούλησης⁷⁵. Τα πάντα, κατά συνέπεια, προέρχονται από την αγάπη του ανθρώπου για τον εαυτό και αποτελούν εσωτερισμό. Αυτή η αγάπη, ωστόσο, μπορεί να έχει διαφορετικές κατευθύνσεις, είτε προς το όφελος είτε προς την ανιδιοτέλεια. Για έναν δίκαιο άνθρωπο, τα όρια ανάμεσα στο καλό και το κακό είναι ήδη γνωστά και κατανοητά, δεν χρειάζεται, λοιπόν, να υπαγορευτούν από τον νόμο ή να του γνωστοποιηθούν από κάποιον άλλο. Η άρνηση του κακού, υπό αυτή την έννοια, αποτελεί μία μορφή εσωτερικής δικαιοσύνης που χαρακτηρίζει το άτομο, που την διαθέτει επειδή έτσι κι αλλιώς υπάρχει μέσα του. Πρόκειται για μία αρετή και γνώση που αντικατοπτρίζουν τη Βούληση και συνιστούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ευγενούς ανθρώπου.

Ο ευγενής άνθρωπος, εξάλλου, είναι αυτός που βιώνει τον πόνο των άλλων πιο έντονα, που αισθάνεται αυτός να τον αγγίζει σαν να είναι δικός του⁷⁶. Αυτός ο άνθρωπος είναι σε θέση να αντιληφθεί τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στον εαυτό του και τους άλλους, αλλά να μην τη θεωρήσει μόνιμη. Αντίθετα, η διαφορά αυτή είναι παροδική, υπό την έννοια ότι μπορεί στο μέλλον να εξαλειφθεί, να αντιστραφούν οι όροι και τα συναισθήματα που καθένας βιώνει. Τα ίδια συναισθήματα βιώνει όχι μόνο για τους ανθρώπους, αλλά και για τα ζώα. Πρόκειται για τον *οίκτο* που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ευγενούς ανθρώπου, αυτού που κατέχει την εσωτερική δικαιοσύνη και μπορεί να την θέσει πάνω από τον εγωισμό του. Ένας άνθρωπος που κινείται κατ' αυτόν τον τρόπο και πράττει με γνώμονα την αγάπη στρέφεται εκ φύσεως ενάντια στο *principium individuationis* και χαρακτηρίζεται από το διαφανές «πέπλο της Μάια». Ο άνθρωπος αυτός αναγνωρίζει τη Βούληση σε κάθε άλλον άνθρωπο, συμπεριλαμβανομένου και αυτού που υποφέρει για οποιοδήποτε λόγο. Η πράξη αγάπης, σε οποιαδήποτε μορφή, συνιστά μία εκδήλωση οίκτου και συμπάθειας, ενώ, αντίθετα, οι άνθρωποι που πράττουν με

---

⁷⁵Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 65.

⁷⁶Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 66.

γνώμονα τον εγωισμό τείνουν να αντιλαμβάνονται τον κόσμο ως μία κατάσταση γεμάτη εχθρότητα⁷⁷.

Ο οίκτος, εξάλλου, αποτελεί την πραγματική αρχή της δικαιοσύνης που βασίζεται στην ελευθερία και της ευσπλαχνίας. Πρόκειται για γεγονός που απορρέει από την ανθρώπινη συνείδηση και δεν εξαρτάται από τις έννοιες που ενδεχομένως γνώριζε νωρίτερα, από ιδέες ή από παραμέτρους όπως η εκπαίδευσή του, η θρησκεία, τα δόγματα που υποστηρίζει κ.ο.κ. Αντίθετα, είναι αυθόρμητος, άμεσος και ανθεκτικός στον χρόνο και τις δοκιμασίες. Ο άνθρωπος που δεν μπορεί να βιώσει τον οίκτο, θεωρείται ότι βρίσκεται εκτός της φιλανθρωπίας. Κάθε άνθρωπος φέρει, λοιπόν, μέσα του τον οίκτο, την ευσπλαχνία που μπορεί να αποτελέσει κινητήριο δύναμη για τις πράξεις του.

Κατά τον Healso, το καλό σχετίζεται με την ευημερία και το κακό με την ατυχία. Οι ενέργειες του ανθρώπου, σύμφωνα με τον Schopenhauer, είναι δυνατό να περιλαμβάνουν την ευημερία ή την ατυχία όχι μόνο του ίδιου, αλλά και κάποιου άλλου. Υπό αυτή την έννοια, αναγνωρίζει τέσσερα άκρα, που αποτελούν κίνητρα για δράση. Αυτά είναι η συμπάθεια, δηλαδή η επιθυμία για ευημερία ενός άλλου, ο εγωισμός, δηλαδή η επιθυμία για την ευημερία του ίδιου, η κακία, δηλαδή μια επιθυμία για δυστυχία ενός άλλου και ένα ανώνυμο κίνητρο, μια επιθυμία για προσωπική δυστυχία. Ο Schopenhauer κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η συμπάθεια είναι το κίνητρο για ηθικά αξιόλογες ενέργειες, ο εγωισμός για ηθικά αδιάφορες ενέργειες και η κακία για ηθικά κατακριτέες πράξεις. Ποτέ δεν συζήτησε την ηθική αξία του ανώνυμου κινήτρου. Έτσι, διαπιστώνεται ότι ο Schopenhauer θεωρούσε τη συμπόνια ως το κίνητρο για ηθικά θετικές ενέργειες. Την θεωρούσε, επίσης, ως το μοναδικό κίνητρο που προσδίδει ηθική αξία σε μια δράση, καθώς ο απόλυτος σκοπός της είναι η ευημερία ενός άλλου.

Ένα από τα προβλήματα που αντιμετώπισε ο Schopenhauer ήταν να εξηγήσει πώς είναι δυνατή η επιδίωξη της ευημερίας ενός άλλου, δεδομένης της κεντρικής σημασίας του εγωισμού στην ανάλυσή του για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Όπως προαναφέρθηκε, είχε υποστηρίξει ότι ο εγωισμός είναι το «κύριο και θεμελιώδες

---

⁷⁷Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 66.

κίνητρο»⁷⁸ με την έννοια ότι τα προσωπικά συμφέροντα του ανθρώπου παρακινούν τις περισσότερες από τις ενέργειές του, ότι οι άνθρωποι είναι τέτοιοι που "ο εγωισμός συνδέεται τελικά με τον πιο βαθύ πυρήνα και την ουσία τους. [...] Κατά κανόνα, λοιπόν, όλες οι ανθρώπινες ενέργειες προέρχονται από τον εγωισμό, και πάντα πρέπει πρώτα να προσπαθούμε να εξηγήσουμε μια δεδομένη δράση λαμβάνοντας υπόψη αυτό"⁷⁹.

Ο Schopenhauer επεδίωξε να δώσει απάντηση στο πρόβλημα του εγωισμού. Υποστήριξε ότι η συμπάθεια ως επιθυμία για ευημερία ενός άλλου είναι δυνατή μόνο εάν η δυστυχία του άλλου γίνεται άμεσα το ίδιο είδος κινήτρου με το δικό του. Δηλαδή, όπως οι εμπειρίες που έρχονται σε αντίθεση με τη θέλησή, είναι οδυνηρές και κινητοποιούν το άτομο για να ανακουφίσουν τον πόνο του, όταν το άτομο αισθάνεται συμπάθεια για τη δυστυχία του άλλου, τότε η δυστυχία του άλλου γίνεται και δική του, το κινητοποιεί για να μπορέσει να την ανακουφίσει. Δεδομένου ότι ο Schopenhauer είχε διατυπώσει μια αρνητική θέση για την ευημερία, το να ενεργεί ένα άτομο για να ανακουφίσει τη δυστυχία ενός άλλου, είναι ίδιο με το να ενεργεί για να εξασφαλίσει την ευημερία⁸⁰. Η συμπάθεια, σε κάθε περίπτωση, είναι αλτρουιστικό συναίσθημα, ενώ ο σκοπός του είναι η ευημερία ενός άλλου και η υποστήριξή του με όποια βοήθεια μπορεί να του παρασχεθεί.

Ο Schopenhauer ισχυρίζεται ότι η κακία είναι ηθικά χειρότερη από τον εγωισμό, καθιστώντας το πρώτο το καθοριστικό χαρακτηριστικό του κακού⁸¹ και χαρακτηρίζοντάς το «ηθική κακία που αυξάνεται σε μια υψηλότερη δύναμη»⁸².

---

⁷⁸ Schopenhauer, A., On the basis of morality. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merril Co, 1965, 131.

⁷⁹ Schopenhauer, A., On the basis of morality. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merril Co, 1965, 131.

⁸⁰ Schopenhauer, A., On the basis of morality. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merril Co, 1965, 146.

⁸¹ Schopenhauer, A., The World as Will and Representation. Vol 2. Trans. E.J.F. Payne New York: Dover, 1969, 489.

⁸² Schopenhauer, A., On the basis of morality. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merril Co, 1965, 194.

Ωστόσο, επισημαίνει ο Shapshay, ο εγωιστής και το κακόβουλο άτομο φαίνεται να στερούνται εξίσου γνώσης για την αλήθεια του μεταφυσικού μονισμού. Ως εκ τούτου, η μονιστική ερμηνεία δεν φαίνεται ότι είναι σε θέση να εξηγήσει τη συμπεριφορά τους⁸³.

Ωστόσο, υπάρχουν τουλάχιστον δύο πιθανοί τρόποι για να αποσαφηνιστεί η ερμηνεία. Το πρώτο είναι να λάβουμε ως δεδομένη τη θέση του Schopenhauer ότι η κακία είναι το «άμεσο αντίθετο της συμπόνιας»⁸⁴ όσον αφορά αυτό που θέλει να κάνει κανείς. Γιατί ο Schopenhauer θεωρεί λογικό ότι κάποιος μπορεί ορθά να υπερασπιστεί τον εαυτό του όταν δεχθεί επίθεση⁸⁵, γεγονός που θα μπορούσε να συνδεθεί με κάποιο επίπεδο εγωισμού, ενώ, παράλληλα, δηλώνει ότι «η αληθινή φιλία είναι πάντα ένα μείγμα εγωισμού και συμπόνιας»⁸⁶. Ωστόσο, κατά την άποψή του, καμία κακόβουλη ενέργεια δεν είναι συμβατή με την ηθική ορθότητα⁸⁷.

Από την άλλη πλευρά, ο Schopenhauer υπονοεί ότι το κακόβουλο άτομο είναι κατά βάση χειρότερο από το άτομο που επιδεικνύει υψηλά επίπεδα εγωισμού⁸⁸. Σύμφωνα με μία άλλη προσέγγιση, το ίδιο το κακόβουλο κίνητρο περιλαμβάνει τη δέσμευση του ατόμου για την πραγματικότητα των άλλων, ενώ το εγωιστικό κίνητρο δεν την περιλαμβάνει⁸⁹. Το κακόβουλο άτομο, ωστόσο, έχει κίνητρο να επιμηκύνει την εσωτερική ταλαιπωρία των άλλων. Παραδόξως, αυτό σημαίνει ότι το κακόβουλο

---

⁸³Shapshay, S. *Reconstructing Schopenhauer's Ethics*. Oxford: Oxford University Press 2019, 183-184.

⁸⁴ Schopenhauer, A., *On the basis of morality*. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merrill Co, 1965, 215.

⁸⁵ Schopenhauer, A., *On the basis of morality*. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merrill Co, 1965, 222.

⁸⁶ Schopenhauer, A., *The World as Will and Representation*. Vol 2. Trans. E.J.F. Payne New York: Dover, 1969, 403.

⁸⁷ Schopenhauer, A., *On the basis of morality*. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merrill Co, 1965, 193-194.

⁸⁸ Schopenhauer, A., *On the basis of morality*. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, TheBobbs-Merrill Co, 1965, 249.

⁸⁹ Schopenhauer, A., *The World as Will and Representation*. Vol 2. Trans. E.J.F. Payne New York: Dover, 1969, 429.

άτομο είναι, από μία άποψη, καλύτερο από το άτομο με εγωισμό, γιατί μόνο το πρώτο είναι, όπως και το συμπονετικό άτομο, σταθερά αφοσιωμένο στην εσωτερική πραγματικότητα των άλλων.

Εάν η συμπόνια περιλαμβάνει με ακρίβεια και αμέσως την αίσθηση του πόνου ενός άλλου, τότε είναι δελεαστικό να πιστεύουμε ότι η ταλαιπωρία του άλλου πρέπει να είναι πραγματική και παρούσα, και ως εκ τούτου ότι κατά τον φιλόσοφο, η συμπόνια αναφέρεται μόνο στο παρόν και τις καταστάσεις που συμβαίνουν σε αυτό⁹⁰. Αυτός θα ήταν ένας σημαντικός περιορισμός, ειδικά δεδομένου ότι πολλά από τα παραδείγματα συμπόνιας του Schopenhauer φαίνεται να περιλαμβάνουν την προληπτική συμπόνια - για παράδειγμα, την περίπτωση του Τίτου, ο οποίος αποφεύγει να σκοτώσει έναν αντίπαλο όταν συνειδητοποιεί τι θα συνέβαινε σε αυτόν⁹¹. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η ταλαιπωρία που το συμπονετικό άτομο βιώνει δεν είναι απλώς ανυπόστατη, αλλά και μη πραγματική, αφού ποτέ δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα αλλά μόνον στη φαντασία. Ευτυχώς, ο μονισμός του Schopenhauer δεν απαιτεί περιορισμό στο παρόν. Αντιλαμβάνεται τον χώρο, τον χρόνο και τον τρόπο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ιδανικός.

Σε κάθε περίπτωση, για τον Schopenhauer, κάθε άνθρωπος μπορεί να υποθέσει ότι δικαιούται να αποκτήσει την ευτυχία και την απόλαυση, ότι αυτό αποτελεί ένα νόμιμο δικαίωμά του. Στην περίπτωση, ωστόσο, που δεν απολαμβάνει αυτά τα αγαθά, είτε καθόλου είτε όχι στον βαθμό που ο ίδιος θεωρεί ότι δικαιούται, είναι πιθανό να θεωρήσει εαυτόν θύμα αδικίας. Σε αυτό το σημείο τίθεται το ερώτημα αν ο άνθρωπος αυτός έχει χάσει το νόημα και τον σκοπό της ζωής του ή αν εξακολουθεί να βρίσκεται στον σωστό δρόμο⁹².

Συνολικά, η ευσπλαχνία από μόνη της αποτελεί την μοναδική και πραγματική αρχή για το αίσθημα της δικαιοσύνης και της ουσιαστικής και αληθινής ελεημοσύνης. Προκύπτει ως αποτέλεσμα της συνείδησης του ανθρώπου και συνιστά μία

---

⁹⁰ Cartwright, D. Schopenhauer and the Value of Compassion. In B. Vandenabeele (Ed.), *A Companion to Schopenhauer* (pp. 249–265). Oxford: Blackwell 2012, 260-261.

⁹¹ Schopenhauer, A., *On the basis of morality*. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, The Bobbs-Merrill Co, 1965, 220

⁹² Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφ Ηθική, L 190.

αυθόρμητη, άμεση και αναλλοίωτη απόρροια της ίδιας της φύσης. Η ευσπλαχνία, κατά τον Schopenhauer, είναι απαραίτητη για τον άνθρωπο, αφού η απώλειά της τον θέτει αυτομάτως εκτός ανθρωπότητας⁹³.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, τέλος, για τον φιλόσοφο στην εξέταση του πόνου και των δυσκολιών που ένα άτομο έχει αναγκαστεί να βιώσει στη διάρκεια της ζωής του, έτσι ώστε να γίνει κατανοητή η θέση του και να δημιουργηθεί στους άλλους το αίσθημα της συγκίνησης. Κατά τη σύναψη και διαμόρφωση των σχέσεων με τους άλλους, ένας άνθρωπος δεν θα πρέπει, λοιπόν, να περιορίζεται στην εξέταση της ηθικής αξίας τους και της νοημοσύνης του, αφού με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατό να οδηγηθεί στην επισήμανση κινήτρων που εμπεριέχουν δόλο, στην αποστροφή και την περιφρόνησή τους. Η εξέταση, αντίθετα, της ζωής του και των κακουχιών που έχει συναντήσει το άτομο στη διάρκειά της μπορεί να δημιουργήσει τη συμπάθεια και την ευσπλαχνία, που είναι το σημείο της αφετηρίας για την ηθική. Με αυτόν τον τρόπο παρέχεται εγγύηση για την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου.

---

⁹³Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφ. Ηθική, Ε 213.

3. Συγκριτική προσέγγιση

Συνοψίζοντας, μία από τις πρώτες φιλοσοφικές σχολές που συνέδεαν συστηματικά την ορθολογική απαίτηση για σοφία με την αναζήτηση γνώσης και το ζήτημα της ηθικής είναι η φιλοσοφική σχολή του Στωικισμού. Οι στωικοί θεωρούσαν τον Κόσμο ως την ειρηνική διαταγμένη δομή του σύμπαντος, ως ένα θεϊκό δημιούργημα. Για να κατανοήσει ο άνθρωπος την πραγματικότητα, είναι σημαντικό να λατρεύει τον Θεό ή το σύμπαν. Καθώς ο κόσμος ή η φύση λειτουργεί με αρμονικό τρόπο, αυτός ο κόσμος μπορεί επίσης να αποτελέσει ένα δίκαιο και ακριβές μοντέλο για την ανθρώπινη συμπεριφορά και δραστηριότητα. Σύμφωνα με τη θεωρία της δικαιοσύνης κάθε άτομο θα έπρεπε να λάβει αυτό που του ανήκει μέσα στον αρμονικό, ειρηνικό και απλό κόσμο. Η ηθική σύμφωνα με αυτό το στωικό όραμα κάλεσε τους ανθρώπους να συνδεθούν ή να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους στον κόσμο.

Όπως ο Hans Jonas εξηγεί σήμερα, ο σκοπός των ανθρώπων βρίσκεται στη φύση, ενώ ο άνθρωπος μπορεί να συμμετέχει στη σταθερότητά του. Καθώς το σύμπαν είναι αιώνιο και ο άνθρωπος σκοπεύει να συμμετέχει σε αυτό για πάντα, θα παραμείνει μέρος αυτού. Μέσα από τη γαλήνη και τις πρακτικές ασκήσεις της, ο άνθρωπος μπορεί να κινηθεί από την απλή επιθυμία για σοφία στην κατάκτηση της ίδιας της σοφίας. Το σημείο εκκίνησης των ασκήσεων των στωικών ήταν η εκπαίδευση του ανθρώπου ώστε να μην καλλιεργεί την ελπίδα. Η καλή ζωή είναι ζωή χωρίς ελπίδα ή φόβο και μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την πεποίθηση ότι ο κόσμος είναι αρμονικός, ειρηνικός και καλός. Καθώς το παρόν, αν και ασταθές, είναι η μόνη διάσταση της πραγματικής ζωής, είναι σοφό ο άνθρωπος να μην προσκολλάται στα επίγεια αγαθά που είναι πρόσκαιρα.

Η Βούληση για τον A Schopenhauer ουσιαστικά έχει εφοδιάσει με το εργαλείο της συνείδησης τα όντα για τα βοηθήσει να δουν τον κόσμο. Κατ' επέκταση όμως μέσα από το σύστημά του η «συνείδηση» είναι ταυτόχρονα και το εργαλείο που θα αυτοκαταρρίψει το πέπλο της ώστε το άτομο να μπορέσει να αναγνωρίσει την «αλήθεια» πάνω στην οποία είναι φτιαγμένος ο κόσμος⁹⁴. Ο Schopenhauer θεωρεί ότι η ατομικότητα είναι αυτή που βρίσκεται στο επίκεντρο των πραγμάτων, που κινεί τα

94Schopenhauer A., *Η τέχνη του να έχεις πάντα δίκιο*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2013, 11-13.

νήματα και αποτελεί το σημείο έναρξης για τις πράξεις των ανθρώπων. Ο άνθρωπος κινείται από τη Βούληση, που με τη σειρά της καθοδηγείται από το κίνητρο με στόχο να πραγματοποιηθούν οι νέες επιθυμίες που διαρκώς προκύπτουν από τον ανικανοποίητο άνθρωπο. Η Βούληση, που έχει τις περισσότερες ανάγκες από το καθετί και θέτει τον άνθρωπο στο επίκεντρο, τον καθιστά άξιο της μοίρας του και αβέβαιο για τα πάντα, με μόνη βεβαιότητα τη θλιβερότητα και την ανάγκη του⁹⁵.

Επιπλέον, ο A Schopenhauer δεν μας παρουσιάζει καθόλου την ψυχή στο σύστημα του αρκούμενος στην συνείδηση και οι Στωικοί ζουν σε έναν Ένθεο κόσμο που είναι σύνθεση ατομικών ψυχών σε κοινωνία και μεταφυσική δοκιμασία⁹⁶. Κατά συνέπεια αμφότεροι θεωρούν ότι η εξατομίκευση στον φαινόμενο κόσμο είναι μία πλάνη που λήγει με το οριστικό ναυάγιο του θανάτου.

Εδώ επίσης βρίσκεται και η ουσιαστικότερη διαφορά των δύο συστημάτων καθώς αν ήταν να ζει ένας Στωικός Σοφός στον κόσμο της Βούλησης, δεν θα κατάφερνε ποτέ να δει την αλήθεια της. Το Ζείν σύμφωνα με την φύση είναι κάτι που εξ ορισμού περιορίζεται μέχρι και το φυσικό όριο του κόσμου και έτσι ο Στωικός Σοφός δεν δύναται να δει πέρα από αυτό. Το Στωικό Ζείν σύμφωνα με την φύση περιορίζεται στην σφαίρα της Τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου και έτσι εξηγεί τα πράγματα μέχρι αυτό το σημείο που όμοια με την επιστήμη δεν είναι ικανά να ερμηνεύσουν το μεταφυσικό κομμάτι⁹⁷. Έτσι για τον Schopenhauer ο Στωικισμός είναι απλά μία δέσμη από συμβουλές που θα φέρει την ευτυχία μέσα από την «απάθεια». Σύμφωνα τον Schopenhauer κατανοούμε πως η ευτυχία είναι ουσιαστικά απίθανη σε αυτή την ζωή καθώς διάγουμε απλά μία αλληλουχία πόνων.

Για τον Schopenhauer ο κόσμος εκτυλίσσεται σε γραμμικό χρόνο (γέννηση – αύξηση-θάνατος) ως χαρακτηριστικό της ύλης, για τους Στωικούς ο χρόνος κάνει κύκλους. Στην πρώτη περίπτωση δεν υπάρχει κάποιο πνεύμα να διέπει την ύλη αντίθετα με την δεύτερη περίπτωση. Σε κάθε περίπτωση όμως η άνθρωποι έχουν αγνοούν το

---

⁹⁵Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956, παρ. 57.

⁹⁶Head, J., Schopenhauer and the Stoics, *The Warwick Journal of Philosophy*, Pli Special Volume 2016: Self-cultivation: Ancient and Modern, 90-115.

⁹⁷Ιλντεφόνς Φ., *Οι στωικοί, Ζήνων, Κλεάνθης, Χρυσίππος*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2009, 15-18.

ουσιαστικό της ύπαρξής τους που είναι η «αλήθεια» στον κόσμο. Ο υποκειμενισμός είναι η πηγή του «εγώ», ο κόσμος βρίσκει την αφετηρία του στο άτομο πρώτα και μετά εκδηλώνεται ενώπιόν του. Οι φυσικοί νόμοι, τα αντικείμενα και οι έννοιες αποτελούν άυλες και υλικές βάσεις της πραγματικότητας. Όλα αυτά για να «υπάρξουν» βασίζονται στην έγκριση που θα δοθεί από το υποκείμενο, ότι όντως είναι. Το άτομο δρα μέσα στον κόσμο της ύλης και διαδοχικά πρέπει να δώσει προτεραιότητες. Η βασικότερη από όλες είναι η συντήρηση του σώματος του, της ίδιας του της ύπαρξης. Η κεντρικότητα του «εγώ» αποτελεί έναν μεγάλο προβληματισμό και οι απαντήσεις σε αυτόν κανονίζουν την πορεία της στάσης του ατόμου.

Η τετραπλή ρίζα του αποχρώντος λόγου μας ερμηνεύει τον φαινόμενο κόσμο και μέσα στη σφαίρα αυτού απαραίτητα περιορίζεται και η επιστήμη. Για να δει ο άνθρωπος πέρα από τον φαινόμενο κόσμο πρέπει να καταρρίψει το πέπλο της συνείδησης που κρατιέται υψωμένο στους πυλώνες της τετραπλής ρίζας. Αντίθετα οι Στωικοί δεν αναζητούν κάτι στην ύπαρξη πέρα από το «εδώ και τώρα» που αρκείται στα φυσικά του όρια καθώς είναι ήδη Ένθεο. Στον Σοπενχάουερ, αφενός η Βούληση είναι ξεχωριστή από τον κόσμο και αφετέρου πρέπει να ξεπεραστεί το φυσικό όριο της συνείδησης ώστε αυτή να γίνει ορατή. Αντίθετα οι Στωικοί έχουν τοποθετήσει την δική τους «αλήθεια» σε λιγότερο απομακρυσμένη θέα μέσα στο όρια της ίδιας της φύσης. Η αντίθεση συνίσταται στον υπερβατικό χαρακτήρα του Schopenhauer που εντοπίζει την αλήθεια πέρα από τα όρια του κόσμου και συνεπώς μη συνειδησιακά αποκτώμενη⁹⁸.

Ενδιαφέρον έχει, ακόμη, και η σύγκριση μεταξύ δύο ακόμη σημαντικών εννοιών που αναδεικνύονται στα δύο φιλοσοφικά συστήματα. Οι έννοιες της ευσπλαχνίας, όπως παρουσιάζεται στο έργο του Schopenhauer και της οικείωσης των στωικών μπορεί να θεωρηθούν αρκετά κοντά. Ο Schopenhauer κάνει λόγο για την ευσπλαχνία και τον φόβο, τα δύο εκ διαμέτρου αντίθετα συναισθήματα που οδηγούν τον άνθρωπο στη σύγκριση της δικής του κατάστασης με αυτή των άλλων ανθρώπων και, σε μεγάλο βαθμό κατευθύνουν τις πράξεις και τη δράση του. Αναμφισβήτητα, το αποτέλεσμα της σύγκρισης και, κυριότερα, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντιληπτό από τον ίδιο

---

⁹⁸Schopenhauer A., Η Τέχνη Του Γνώθι Σαυτόν, Εκδόσεις ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2018.

τον άνθρωπο μπορεί να καθορίσει την βούληση. Ο φθόνος είναι συναίσθημα αρνητικό που χωρίζει τους ανθρώπους, ενώ, αντίθετα, η ευσπλαχνία καταλύει αυτές τις διαφορές και αποτελεί παράγοντα προσέγγισης των δύο μερών⁹⁹. Οι στωικοί, από την άλλη πλευρά, κάνουν λόγο για τον πλαστικό και τον αυτόνομο άνθρωπο, με τον δεύτερο να αντιστέκεται στις απολαύσεις και να χρησιμοποιεί τη δική του προαίρεση ώστε να πετύχει την οικείωση με τη φύση, το σύμπαν και τον Θεό¹⁰⁰.

Με βάση διαφορετική αφετηρία, λοιπόν, οι στωικοί και ο Schopenhauer καταλήγουν στα δικά τους συμπεράσματα που, παραδόξως ή μη, έχουν αρκετά κοινά σημεία, ενδεχομένως περισσότερα από αυτά της αφετηρίας τους, σε ό,τι αφορά πλήθος ζητημάτων. Για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά τον ανθρωπισμό, και οι δύο θεωρούν ότι είναι απαραίτητο να έχει ένα υποκειμένο. Σε άλλα σημεία, ωστόσο, όπως τον ορισμό της δικαιοσύνης, τα δύο φιλοσοφικά συστήματα παρουσιάζονται ως εκ διαμέτρου αντίθετα. Οι όροι της ευσπλαχνίας του Schopenhauer και της οικείωσης των στωικών, πάντως, μπορεί να ειπωθεί ότι περιγράφουν συγκεκριμένα, παρόμοια συναίσθηματα του ανθρώπου, του υποκειμένου. Οι στωικοί, από την πλευρά τους, συνδέουν τη δικαιοσύνη με τη θεϊκή πρόνοια και τη νομοτέλεια που εντοπίζουν στο σύμπαν. Ο Schopenhauer, αντίθετα, θεωρεί ότι η δικαιοσύνη μπορεί να έλθει μόνο στο τέλος της ζωής του ανθρώπου, έπειτα από το τέλος των βασάνων που αυτός έχει βιώσει και είναι συνδεδεμένη με το ισοζύγιο του πόνου και της ευχαρίστησης, τη μεταξύ τους σχέση όπως έχει βιωθεί από το άτομο. Οι απολαύσεις και η δυστυχία του ατόμου στο τέλος εξισορροπούνται και, έτσι, όπως επισημαίνει ο φιλόσοφος, ο κόσμος ο ίδιος αποτελεί μία κρίση για τον κόσμο¹⁰¹.

Ο λόγος των Στωικών και η λογική ικανότητα του Schopenhauer αποτελούν ειδοποιό διαφορά του ανθρώπου, το στοιχείο που τον διαχωρίζει από τα υπόλοιπα έμβια όντα και του δίνει τη δυνατότητα να ασχολείται με έννοιες που δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές από κάποια άλλη μορφή ζωής. Η θρησκεία, το χιούμορ, το δράμα και πολλές ακόμη έννοιες είναι κατανοητές στον άνθρωπο απλώς και μόνο γιατί μπορεί να τις προσεγγίσει με βάση τον λόγο και, έτσι, να τις κατανοήσει και να μπορέσει να

---

⁹⁹Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφάλαιο Ηθική, Παρ. Ρ II 219.

¹⁰⁰Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, Εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2004.

¹⁰¹Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ Printa Αθήνα 2007, Κεφάλαιο Ηθική, Παρ. L 195.

τις αξιοποιήσει στη ζωή του. Με βάση τη λογική μπορεί να κατανοήσει και τις έννοιες, όπως ονομάζει ο Schopenhauer τα λεκτάτων Στωικών, την αναπαράσταση των αναπαραστάσεων. Με βάση διαφορετική ενδεχομένως αφετηρία και πορεία, λοιπόν, γίνεται αντιληπτό ότι στα δύο φιλοσοφικά συστήματα υπάρχουν και ορισμένα κοινά σημεία και στοιχεία που καταδεικνύουν ότι αν και αντιφατικές οι δύο προσεγγίσεις, δεν λείπουν και τα σημεία σύγκλισης.

Ο οίκτος αποτελεί ένα σημείο που παρουσιάζει σημαντική αντίφαση στη σκέψη των στωικών και του Schopenhauer. Για τους στωικούς, ο οίκτος συνιστά ένα πάθος που μπορεί να βλάψει τον άνθρωπο, ενώ, από την άλλη πλευρά, η συμπάθεια και η φιλανθρωπία συνιστούν θετικές εκδηλώσεις των συναισθημάτων. Υπάρχει, δηλαδή, ένας διαχωρισμός που δεν παρατηρείται στη σκέψη του Schopenhauer που στην πραγματικότητα θεωρεί τον οίκτο ως ένα συναίσθημα κατεξοχήν θετικό, μία εγγύηση, μάλιστα, για την ορθή με βάση τους κανόνες της ηθικής και της δικαιοσύνης συμπεριφορά. Ο οίκτος για τους ανθρώπους, αλλά και για τα ζώα δεν συνιστά αρνητικό συναίσθημα, όπως για τους στωικούς, αλλά, αντίθετα, αποτελεί εγγύηση ότι ο άνθρωπος αυτός δεν θα πληγώσει και δεν θα βλάψει τους συνανθρώπους του, δεν θα καταπατήσει τα δικαιώματά τους και θα προσπαθεί πάντοτε να τους βοηθά και να στηρίζει στο μέτρο που επιτρέπουν οι δυνάμεις του, την επίτευξη των στόχων τους. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος που χαρακτηρίζεται από οίκτο είναι ο ενάρετος άνθρωπος, ο δίκαιος.

Επίλογος

Συνολικά, ο δρόμος που κάθε άνθρωπος διανύει στην πορεία του στον κόσμο, κατά τους στωικούς καταλήγει στην απάθεια, ενώ κατά τον Schopenhauer στην απόρριψη της αρχής της εξατομίκευσης. Σε κάθε περίπτωση, το ζητούμενο δεν είναι η σωτηρία, αλλά η κατανόηση του κόσμου. Υπό αυτή την έννοια, δεν αποτελεί εντύπωση το γεγονός ότι υπάρχουν σημεία διαφοροποίησης μεταξύ τους, ακόμη και αν δεν μπορεί να ειπωθεί ότι η αντίφασή τους είναι συνολική.

Η κατάκτηση μίας ευτυχισμένης ζωής, της ευδαιμονίας, για τους στωικούς, όπως και για τους περισσότερους φιλοσόφους της αρχαιότητας, δεν μπορεί να έχει νόημα παρά μόνο όταν αυτή η ευτυχισμένη ζωή ιδωθεί και γίνει αντιληπτή μέσα στο σύνολό της, και όχι μόνο εστιάζοντας σε ένα συγκεκριμένο κομμάτι της. Κάθε λεπτομέρεια που ο άνθρωπος στη διάρκεια της ζωής θεωρήσει σημαντική, όταν αυτή θεωρηθεί συνολικά, μπορεί να αποδειχθεί ότι δεν είχε καμία τελικά σημασία. Υπό αυτή την έννοια, το σημείο αναφοράς για την αξιολόγηση της κάθε ενέργειας του ατόμου είναι το συνολικό πλαίσιο της ζωής του και δεν μπορεί να εκτιμηθεί παρά μόνο όταν το σύνολο αυτό γίνει αντιληπτό και γνωστό. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος δεν έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει το σύνολο της ζωής του ώστε κάθε φορά να αξιολογεί τις πράξεις του. Γι' αυτό, η πρόταση των στωικών είναι η αξιολόγηση της ζωής και της κάθε πράξης με βάση τις αρετές, που αποτελούν τον στόχο και το αλάθητο κριτήριο για κάθε ενέργεια που είναι δυνατό να οδηγήσει στην επίτευξη της ευδαιμονίας και μίας ζωής που μπορεί να χαρακτηριστεί ως αξιόλογη.

Η ευδαιμονία, συνολικά, αποτελεί ένα αγαθό που σχετίζεται με τις δύο προαναφερθείσες καταστάσεις, την απάθεια και την ευπάθεια. Ο άνθρωπος είναι απαραίτητο να επιδιώξει σε όλη τη διάρκεια της ζωής του να ζήσει με γαλήνη από τη μία πλευρά και με ενθουσιασμό και δημιουργική διάθεση από την άλλη. Για την κατάκτηση αυτού του ιδανικού, ο άνθρωπος θα πρέπει να κατακτήσει τη σοφία, να κατέχει την αλήθεια, αλλά και να ζει με πειθαρχία απέναντί της. Οι φαύλοι, αντίθετα με τους σοφούς, δεν μπορούν να πετύχουν αυτόν τον στόχο, αφού βιώνουν την εμπάθεια. Σε κάθε περίπτωση, οι στωικοί τονίζουν την αξία της προσπάθειας του ατόμου ώστε να κατακτήσει την απόλυτη ευδαιμονία, το συναίσθημα αυτό που δεν

μπορεί να βιωθεί παρά μόνο μία φορά και για μία στιγμή, εκείνη τη στιγμή που ο φαύλος άνθρωπος θα μπορέσει να εναρμονίσει τον λόγο με την πράξη. Αυτή η ευδαιμονία, ακόμη και αν κρατά μόνο για μία στιγμή, είναι από άποψης ποιότητας και έντασης εξίσου σημαντική με την ευδαιμονία του σοφού, ενώ υστερεί μόνο από την άποψη της διάρκειας. Ο σοφός, λοιπόν, κατορθώνει με τις πράξεις του να πολλαπλασιάσει τις στιγμές της ευδαιμονίας και να δικαιώσει την ύπαρξή του δίνοντας νόημα στον βίο του.

Για τον Schopenhauer, από την άλλη πλευρά, ο οίκτος αναδεικνύεται σε ιδιαίτερα σημαντική παράμετρο που μπορεί να καθορίσει το αν και σε ποιο βαθμό ο άνθρωπος είναι δίκαιος και ενάρετος, αν ακολουθεί τα όσα ορίζονται από την ηθική. Δεν πρόκειται, λοιπόν, για ένα αρνητικό συναίσθημα, όπως θεωρείται από τους στωικούς, αλλά για μία απολύτως επιθυμητή ποιότητα του χαρακτήρα του ανθρώπου. Η κατάκτηση της ευτυχίας είναι, ασφαλώς, ζητούμενο του ανθρώπου και στη φιλοσοφία του Schopenhauer. Ωστόσο, συνδέεται άμεσα με τη δικαιοσύνη την ηθική ή την πολιτική δικαιοσύνη; , με τον τελικό απολογισμό και την αναζήτηση της ισορροπίας ανάμεσα στον πόνο και την απόλαυση, την συνολική ευτυχία ή δυστυχία που το άτομο βίωσε στη διάρκεια της ζωής του. Πρόκειται, λοιπόν, για συνθήκη που δεν μπορεί να εξεταστεί παρά μόνο στο τέλος της ζωής του ατόμου με γνώμονα το σύνολο των παραμέτρων αυτής και των συνθηκών και καταστάσεων που έχει βιώσει.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Brun J., *Ο Στωικισμός*, Αθήνα 1965.

Διογένης Λαέρτιος, 7.85-86/ SVF 3.178 / LS 57A.

Επίκτητος, *Εγχειρίδιον*, Εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2004.

Ζωγραφίδης, Γ. Μελετώντας τον κόσμο και παρηγορώντας την ψυχή: η στωική τέχνη της ζωής, στο: Κάλφας Β. και Γ. Ζωγραφίδης, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, 4η έκδοση*, Εκδόσεις Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 193-212.

Θεοδωρακόπουλος Ι.Ν., *Η ηθική των Στωικών*, Εκδόσεις Νέα Εστία, Αθήνα 1981.

Ιεροδιακόνου, Κ. Ελληνιστική Φιλοσοφία, στο: Βιρβιδάκης, Σ., κ.ά., *Ελληνική Φιλοσοφία και Επιστήμη: Από την Αρχαιότητα έως τον 20ο Αιώνα, τόμος Α΄*, Εκδόσεις Ε.Α.Π., Πάτρα 2000.

Inwood B., *Κανόνες και συλλογιστική στη Στωική Ηθική*, *Δευκαλίων*, 15, 1, 1997, σσ. 107-143.

Ιλντεφόνς Φ., *Οι στωικοί, Ζήνων, Κλεάνθης, Χρύσιππος*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2009.

Long, A. A. *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία*. Μτφ. Στ. Δημόπουλος, Μ. Δραγώνα-Μονάχου. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990.

Μαχαμπαράτα, Εκδ. Πύρινος Κόσμος, Αθήνα 2004.

Νιάρχος, Κ. *Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία μετά των θεμελιωδών αυτής εννοιών, Α΄ τόμος*, Εκδόσεις Συμμετρία, Αθήνα 2008.

Πλάτων: Πολιτεία.

Πλάτων: Τίμαιος.

Primo L., *Εάν αυτό είναι ο άνθρωπος*, Εκδόσεις ΑΓΡΑ, Αθήνα, 2009.

Schopenhauer A., *Η τέχνη του να έχεις πάντα δίκιο*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2013.

- Schopenhauer A., *Η Τέχνη Του Γνώθι Σαυτόν*, Εκδόσεις ΡΟΕΣ, Αθήνα, 2018.
- Schopenhauer A., *Η σοφία της ζωής*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2019.
- Σενέκας De Clementia II 6.
- Schopenhauer A. *Περί της τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου*.
- Schopenhauer A. *Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση*, Εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα 1956.
- Schopenhauer A. *Περί της τετραπλής ρίζας του αποχρώντος λόγου*, Εκδ. ΚΑΚΤΟΣ Αθήνα 2013.
- Schopenhauer A. *Τα πάθη του κόσμου*, Εκδ. Printa Αθήνα 2007.
- Schopenhauer A. *Το ασήμαντο αιώνια επαινούν*, Εκδ. Κάκτος Αθήνα 2009.
- Vegetti, M. *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, Μτφρ. Δημητρακόπουλος Α. Γ., Εκδόσεις Π. Τραυλός, Αθήνα 2003.

Ξενόγλωσση

- Annas J., *The morality of Happiness*, Oxford Uni. Press, New York 1993.
- Bouckaert, L., Opdebeeck, H., & Zsolnai, L. (Eds.). *Frugality: Rebalancing material and spiritual values in economic life*. Peter Lang, Bern 2008.
- Brennan T., *The Stoic Life Emotions, Duties and Fate*, Oxford Uni. Press, 2001.
- Cartwright, D. Schopenhauer and the Value of Compassion. In B. Vandenabeele (Ed.), *A Companion to Schopenhauer* (pp. 249–265). Oxford: Blackwell 2012.
- Cicero, *Fin*, 3.16.
- Ferry, L. *Apprendre a` vivre*. Paris: Flammarion 2008.
- Forman-Barzilai F., Adam Smith and the circles of Sympathy. *Cosmopolitanism and the Moral Theory*, Cambridge Uni. Press, New York 2010.
- Frede, M., The Stoic doctrine of the affections of the soul. In Schofield & Striker (Eds.). *The norms of nature, Studies in Hellenistic Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, 93-110.

- Furley D., *History of Philosophy*, Routledge, New York 2005.
- Guyer P., *Pleasure and Knowledge in Schopenhauer Aesthetics*.
- Hadot P., *Meditations of M. Aurelius*, Harvard Uni. Press, Massachusetts, 1998.
- Head, J., Schopenhauer and the Stoics, *the Warwick Journal of Philosophy, Pli Special Volume 2016: Self-cultivation: Ancient and Modern*, 90-115.
- Hein H.: Schopenhauer and the Platonic Ideas. *Research journal of Philosophy and social Science Vol II No 2 Nature of the Self* Oct. 1965.
- Jacquette D. *Schopenhauer and the Philosophy of arts*, Cambridge University Press New York 1999.
- Laurant, V. *Le vocabulaire des Stoiciens*, Ellipses, Paris 2007.
- Long A. & Sedley DN, *The hedonistic Philosophers*, Cambridge Uni Press, Cambridge, 1987.
- Pope, A., An essay on Man: Epistle II 1733-34.
- Ramelli I., *Hierocles the Stoic Elements of Ethics, fragments and excerpts*, Society of Biblical literature, Atlanta, 2009.
- Schopenhauer, A., *On the basis of morality*. Trans. E.J.F. Payne Indianapolis, The Bobbs-Merrill Co, 1965.
- Schopenhauer, A., *The World as Will and Representation. Vol 1*. Trans. E.J.F. Payne New York: Dover, 1969.
- Schopenhauer, A., *The World as Will and Representation. Vol 2*. Trans. E.J.F. Payne New York: Dover, 1969.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2018). *Stoicism*. First published: 15/4/1996. <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>.
- The Cambridge Companion to Schopenhauer. Cambridge University Press NY 1999 (Guyer P. *Pleasure and Knowledge in Schopenhauer's aesthetics*).
- Voelke, A.J., *Les Rapports avec Autru dans la Philosophie Greque, d'Aristote a Panetius*, Vrin, Paris 1961.

Von Arnim, J., *Stoicorum Veterum Fragmenta (SVF)*, 1903, τ. 2-3, Leipzig: Teubner, τ.
2,

Wayne M., *Stoic Self Consciousness*, University of Essex Press, London 2009.